

Samisk bruk av Sjørdalen og tilgrensende fjellområder

9321 Moen 28.10. 2002

Hans Prestbakmo

Innhold

- 1. Innledning**
- 2. Reinen og naturgrunnet**

- Geologi
 - Klima
 - Vegetasjon
 - Zoologi
3. **Reinen og dens tilpassing til naturgrunnet**
 4. **Menneskets inntog**
 5. **Villreinfangst**
 6. **Jakt- og fangstsamfunn**
 - Konger og høvdinger
 - Organisering av jakt- og fangstsamfunnene
 - Hva jaktet de på i Sjørdalen og tilgrensende områder?
 - Bjørnejakt
 - Fra livberging til handel
 7. **Stallotuffer**
 8. **Mennesker og livet**
 9. **Tamreinen overtar**
 - Major Schnitlers grenseeksaminasjoner
 - Utvandring til Norge
 - Lappekodicillen
 - Grensedraging
 10. **Kolonisering av landet - utviklinga på 1800-tallet**
 - Bruk av skog
 11. **Merking av kalv, melking, geit hold og samkvem med bygdefolk m.m.**
 12. **Reinbeitekonvensjoner**
 - Felleslappeloven av 1883
 - Den Norsk Svenske Reinbeitekonvensjonen av 1919 med endringer av 1949
 - Den Norsk Svenske Reinbeitekonvensjonen av 1972 med endringer av 1985
 - Ny reinbeitekonvensjon?
 13. **Flytting og mekanisering av reindriften m.m.**
 14. **Talma sameby på 1900-tallet**
 - Polnograppa
 - Duoddaras
 15. **Norsk reindriften i Sjørdalsområdet**
 16. **Beitepress og vegetasjon**
 17. **Samiske navn, hva forteller de?**
 18. **Inngrep i beitelandet m.m.**
 - Kraftutbygging
 - Skogbruk
 - Militær utbygging
 - Hyttebygging og turisme
 - Turisthytter og turstier
 - Motorferdsel i utmark
 - Jakt og fiske

- **Reindrifas inngrep**
- 19. Rovdyr**
- 20. Fredning; fordel eller ulempe for reindriften?**

1. Innledning.

Sørdalen utgjør en sentral del av grensefjellene i indre Troms. Den inngår i et større samisk bruksområde som tidligere strakk seg fra kysten av Troms til de store barskogene på svensk side av dagens grense.

Da isen trakk seg tilbake fra Nordkalotten for rundt 10.000 år siden og vegetasjonen kledde landet, kom dyrene og med dem menneskene. De første dyr og mennesker på Nordkalottens strender var her før isen var borte i de sentrale deler av Nordkalotten. Kanskje var de her i varmere perioder under istida også. De første mennesker i Sørdalen var samlere og fangstfolk og mye taler for at det var livet i sjøen, som var mye nærmere enn i dag, ved Bardufjord, og villreinen som trakk dem hit. Hvem de var og hvor de kom fra, kan vi bare filosofere over. Mye

taler for at disse urtidsmenneskene er forfedrene til de fleste av oss som lever på Nordkalotten i dag, rundt 300 generasjoner seinere.

På bakgrunn av utgraving og aldersbestemmelser av fangstboplasser ved Devddesjávri, Rostojávri, i østenden av Altevatnet og i vestenden av Torneträsk, kan vi med sikkerhet si at de første menneskene var i Sør-dalen-/Torneträskområdet for vel 7.000 år siden. Men mye taler for at de har vært her 2.000 år tidligere da det siste av isen forsvant fra det indre av Nordkalotten. Fra istidas slutt og de følgende 5.000 - 6.000 årene var det betydelig varmere her oppe enn nå. Klima var som i Trøndelag i dag og skog i Sør-dalen gikk ca. 300 m høyre enn nå. Deler av det som i dag er snaufjell, spesielt på østsida av Sør-dalen, var skogsland og furua var mer dominerende enn i dag. Skogen ga grunnlag for et rikt dyreliv der arter som i dag er borte, vandret om. Naturen og det den ga, var grunnlaget for de første menneskene i Sør-dalen. Alt de trengte for å overleve, måtte de skaffe seg fra den. De bodde neppe fast, men streifet om mellom sjøen nede i Bardudalføret, fjordene lengre vest og innlandet på svensk side lengre øst. Kanskje hadde de faste sesongboplasser med en form for gammer eller telt ved stranda i vestenden av Torneträsk. Fiske og fangst av villrein var viktig for å overleve.

2. Reinen og naturgrunnlaget.

Villreinen var sentral for menneskene på Nordkalotten og vi må anta de i stor grad tilpasset sitt liv til den. For å forstå deres levemåte, er det nyttig å se nærmere på hvordan reinen tilpasser seg til naturgrunnlaget.

Det vanligste er at reinen trekker mellom kontinentale barskogsområder på vinteren og mer kystnære områder med tundra og fjell på sommeren. Dette går igjen over heile dens utbredelsesområde. Sjølsagt finnes det en rekke eksempler på tilpasning til lokale forhold der trekket er mindre framtreddende.

På Nordkalotten dominerer hovedmønstret. Hovedtrekket for villreinen var mellom vinterbeiter i skog- og viddeområdene i det indre av Nordkalotten, og sommerbeiter i fjellkjeda og kystfjellene.

Reinens biologi er tilpasset forholdene i nord. Gjennom en kort, hektisk sommer samler den næring for vekst og til opplag for en lang vinter. De grønne plantene, spesielt de ferske skuddene av gras, urter og blad av vier er rike på proteiner og mineraler og gir hurtig vekst. Gode sommerbeiter har overflod av grøntbeite.

På vinteren må reinen skaffe seg nok energi for å holde livsfunksjonene i gang, og forbruke minst mulig opplagsnæring. Lavet som reinen utnytter bedre enn andre drøvtyggere, er det viktigste vinterføret for den. Gode vinterbeiter er rik på lav.

For å vise hvordan naturgrunnlaget, de økologiske forhold, bestemmer reinens bruk av landet, kan vi se på Troms og tilgrensende områder på svensk side.

Geologi.

Det indre av Nordkalotten består for det meste av grunnfjell dominert av bergarter som ved nedbryting gir næringsfattig jordsmonn og dermed lyng og lav som dominerende vegetasjon.

I fjellkjeda og i deler av kystfjellene i Troms dominerer kambro-siluriske bergarter med mye glimmerskifer og kalkstein. Det gir ved forvitring næringsrikt jordsmonn. De ytre kystfjellene i Troms består av grunnfjell som gir næringsfattig jordsmonn. Men her påvirker også andre faktorer vegetasjonen sterkt og den kan variere mye. Grensa mellom grunnfjell i øst og kambro-siluriske bergarter i vest går øst for Rohkunborri over Altevatnetet og mot Dividalen.

Klima.

Klima på kysten av Troms er dominert av lavtrykk som kommer inn fra havet. Vind fra havet fører med seg fuktighet som faller ned som regn og snø når den presses opp av fjellkjeda. Det fører til lite nedbør øst for fjellene. De høge fjellene i vestre del av parken er således med på å fange opp nedbøren fra vest. Dette er hovedregelen, men spesielle topografiske forhold kan lokalt gi variasjoner. På vinteren gir store nedbørmengder mye snø, skare og is. Det «låser» lett beiteene i fjellkjeda. Det samme er forholdet i kystfjellene, men i låglandet på kysten kan mye nedbør, som regn, gi bar mark og dermed lokalt gode vinterbeiteforhold. Dette er forholdet på kysten av Nord-Trøndelag, Nordland og enkelte steder i Troms.

På østsida av fjellkjeda er nedbøren som nevnt liten og det aller meste kommer som snø på vinteren. Dette gir laus snø og lite skare. Låge temperaturer gjør også snøen laus. Disse forhold gjør det lett for reinen å komme ned til vegetasjonen her. Alle som har gått på ski i skogene lengre øst på ettervinteren, har merket seg den lause snøen.

Vegetasjon.

Vegetasjonen avhenger av et samspill mellom geologi og klima, i første rekke nedbørmengden.

I fjellkjeda og enkelte steder i kystfjellene fører dette samspillet til rik og frodig vegetasjon dominert av gras og urter. Dette er tilfellet i de høge fjellene i vestre del av parken og videre vest- og nordover. I kystfjellene er det enkelte steder spesielt frodig vegetasjon på grunn av gjødsling fra fugl.

Lite nedbør i samspill med næringsfattig berggrunn og jordsmonn øst for fjellkjeda, gir fattig, tørkepreget vegetasjon dominert av lyng og lav. Dette ser vi tydelig øst for den nevnte grensa mellom grunnfjell og yngre bergarter.

Lengre veksts sesong på kysten gjør at reinen her får tidligere tilgang til grønne planter på våren og kan beite dem lengre ut over høsten enn i innlandet. Lite snø gir også tidlig vårbeite for rein i grensetraktene.

Zoologi.

Innlandet har varme, tørre somrer. Det gir mye insekt som er en plage for reinen. Kysten med kjølig havluft gir lite insekter og gjør at reinen får mer tid til beiting. I de høge snødekte, fjellene i Sørðalsområdet og lengre vest er avstanden kort mellom snøbreer dit reinen trekker på varme dager for å redusere insektplagen, og grønne, frodige gras- og urterlier. Det gir reinen mer tid til beiting. I tidligere tider da ulven var en plage for reinen, hadde den hiområdene sine i innlandet. Når reinen var i kystfjellene på sommeren, kunne ulven ikke gjøre så stor skade i ei følsom tid for reinen.

Samspillet mellom geologi, klima, vegetasjon og zoologi gjør at innlandet, skogområdene viddene på svensk side, lengre øst, har de beste vinterbeitene, mens fjellkjeda og kystfjellene på norsk side har de beste sommerbeitene. Dette er hovedregelen, men lokale topografiske forhold kan som nevnt, enkelte steder gjøre at situasjonen er annerledes. Seinere grensdraginger og konvensjoner mellom landene har ikke alltid tatt hensyn til disse økologiske forutsetninger for reinens vandringer mellom innlandet og kysten.

3. Reinen og dens tilpassing til naturgrunlaget.

Utgravninger tyder på at reinen forlot Afrika for rundt 250.000 år siden da det blei for varmt der. Den krysset Middelhavet som da var tørrlagt. Dette tilsier at reinen var i nordområdene både i mellomistider, og på bare områder under siste istid slik vi ser det på Grønland og Svalbard i dag. I perioder under istidene var reinen også jaktbytte for jeger- og fangstfolk som levde lengre sør i Europa. Til Amerika har reinen kommet over Sibir og Beringstredet.

Da reinen etter siste istid tok det indre av Nordkalotten i bruk, var det landskapet med daler, skar, fjell, terasser, vatn og elver m.m. som bestemte trekkleiene mellom innlandet og kysten.

Avzevuoddo (dalbotn), passet mellom Sørðalen i Bardu og Torneträsk var en flaskehals på villreinsens trekklei mellom viddene og skoglandet i øst og fjellkjeda og kystfjellene i vest. I nord stengte Sørðalen i ei lengde av 25 km for alt trekk, og i sør låg Torneträsk og stengte for alt trekk den tid av året det ikke låg is på vatnet. På samisk kalles et pass, en overgang, som var/er sentral for villreinen og reindrifta, suohpa. Her har altså naturen gjort landskapet spesielt viktig for dyrelivet.

4. Menneskenes inntog.

Kanskje har isbjørn, villrein, moskus og mammut, før den døde ut, streifet om på bare områder på Nordkalotten under istidene og i mellom dem.

Menneskene og dets nærmeste forfedre har streifet om på jorda i nærmere fire millioner år. Antallet har vært lite det meste av tida og muligheten for at noen skulle forville seg opp til Sør-dalen før slutten av siste istid, er mikroskopisk. Seinere Istider har også fjernet de spor de eventuelt satte. Men funn i huler i Vasa i Finland viser at våre forfedre var i Skandinavia før siste istid.

De første menneskene kom til Sør-dalen på jakt etter mat. Villreinen og annet vilt trakk dem hit. Fangstsystemene i passet mellom Sør-dalen og Torneträsk vitner om det.

Mange spørsmål dukker opp; hvem grov ut de første fangstgravene her og hvorfor grov de dem her? Svaret på hvorfor her, er enkelt. Det kommer av lendet, den trange overgangen som villreinen måtte passere mellom vinterbeitene i øst og sommerbeitene i vest.

Undersøkelser på Sørøya, i Varanger og langs Alta-Kautokeinovassdraget viser at det har vært mennesker på Nordkalotten så lenge det har vært mulig å livberge seg her. De var her før isen var borte fra det indre av Nordkalotten og Nordlandskysten var isfri. Dette taler for at de første kom i sine skinnbåter eller over land fra øst. Isen gjorde det vanskeligere for dem å komme langs kysten fra sør. Muligheten for at de var her under siste del av istida og at de har kommet hit langs kysten i vest i perioder med mindre utbredelse på iskappa, er også til stede. Enkelte inuittgrupper lever også i dag under forhold som tilsvarer de som var på kysten av Finnmark under siste istid. Men spørsmålet om hvem de første var og hvor de kom fra kan, med den viten vi har i dag, ikke bli annet enn filosofering.

De første menneskene var med sikkerhet i grenseområdene i indre Troms for rundt 7000 år siden. Det viser utgravninger ved Devdisjávri i Dividalen og i østenden av Altevattnetet. Men mye taler for at de kan ha vært her 2000 år tidligere.

I vestenden av Torneträsk, ved Polnovika, ikke langt fra grensa, er det funnet spor etter steinaldermennesker som kan ha vært her på den tid sjøen gikk ut over Sør-dalen. Det peker mot at de må ha kommet fra sjøen i vest.

De første som vandret rundt i Avzevuoddo, var samlere og fangstfolk. Her møtte de et landskap der skogen gikk 200 - 300 meter høgre enn i dag. I skogene vaks varmekjære vekster som vi i dag må lengre sør for å finne. På rabbene kom etter hvert noe furu, men det var bjørk som dominerte.

Dyre- og fuglelivet var sikkert rikere enn i dag. Blant annet holdt beveren til i skogene her.

Det var villreinenes trekk over Avzevuoddo som trakk menneskene hit og ga noe av livsgrunnlaget for dem. Den ga mat, klær og material til redskap og andre bruksgjenstander.

Forfatteren Helge Ingstad forteller, i sine bøker fra Canadas og Alaskas tundra, om hvordan inuitter og indianer som levde av villreinen, fulgte den gjennom året, utnyttet den, tilpasset sitt liv etter den og lei nød når trekket ikke kom til rett tid. Slik kunne det også være for de første menneskene i Avzevuoddo.

Kjøtt fra villreinen utgjorde til tider av året mye av maten. Det blei steikt på bål eller kokte i kokegroper ved bruk av varme steiner. Reinmager eller skinnposer blei også brukt til koking. Men det meste av kjøttet blei tørket og seinere spist rått eller varmet på glørne i bålet.

5. Villreinfangst

Villreinfangsten startet etter det vi veit i dag, ved at primitive stengsler blei tatt i bruk for å lede og skremme reinen utfor stup eller berg. Men etter hvert blei mer effektive fangstmetoder som fangstgraver og andre innretninger tatt i bruk. Disse blei plassert på strategiske steder.

En kan vanskelig tenke seg en mer strategisk plassering av et fangstanlegg enn det vi ser i Avzevuoddo. Her måtte all villrein som var på sommerbeite i det vidstrakte fjellområdet mellom Bardu og Rombaken, passere gjennom ei «trakt» med ei bredde på under to kilometer på veg til vinterbeitene i øst på høsten.

I lia på vestsida av dalen, på svensk side av dagens grense, kastet de opp stein og jord for å få til fangstgraver, og i grus- og sandavsetningene på eidet, passet, mellom Sördalens canyon (Boldnoávzi) og Torneträsk grov de dem ut med sine stein- og treredskaper. Her satte de også opp ledegjerder (vuobman) og tverrstengsler (agges) mellom gravene samt snarer av ulike slag. Vuobman, ledegjerder som blei satt opp for å lede reinen, endte opp i ei form for trakt som reinen blei presset gjennom. Med de redskap og den teknikk de rådde over, var det mye arbeid, men anleggene var effektive og var med på å sikre livsgrunnlaget for menneskene.

Vi kan i tankene se svettende, skinnkledde menn, kvinner og barn i arbeid med sola over fjellene i sørvest, røyk fra lavvoer og bål, og fargesprakende lier i gult og rødt på en fin høstdag. Det var mye arbeid som måtte gjøres før trekket av villrein på tur østover kom.

I passet, i lia på vestsida og ned mot Polnoviken ligger minst fire systemer med tilsammen mer en 213 fangstgraver. Størst konsentrasjon av fangstgraver har vi i området fra grensa og nordover til canyon på østre side av passet. I dette systemet er det registrert rundt 135 fangstgroper som delvis ligger i to paralelle rekker. I tillegg kommer et system med 9 groper på vestsida av passet på norsk side av grensa. Utenom fangstgropene finner vi kjøttgroper, lagerplasser i steinurer og kaldkilder. (Manker, Ernst: Fångstgropar ock Stalotomter, Nordiska museet: Akta Lapponica. XV, 1960).

I sitt sammendrag om fangstanleggene i Avzevuoddo sier Manker blant annet:

.... Likson system I: A - H, mellom Varanger fjord och Tana älv, føreter denna fångstgropsanläggning ett utomordentligt exempel på hur fångstfolket forstått att utnyttja de topografiska förhållande..... Av gropanläggningen att dömma har renstråket framför allt gått fram omedelbart söder om den ej passerbara kanjondalen , Ruonko (Buoldnoávzi); i passets söndra del, mot Pålnoviken, har fångsten varit mindre konsentrerad.

Reinen som passerte Sjørdalen på høsten, passerte sikkert også andre mindre fangstanlegg på sin veg mot øst. Blant annet ligger et fangstanlegg i Røkskaret (Suovvanjoaksi) mellom Geavdnjajávri og Altevatnet.

Det er nødvendig å se fangstanleggene på norsk og svensk side i Sjørdalen i sammenheng. De som grov ut anleggene forholdt seg ikke til noen grense. De forholdt seg til landskapet. Her er det nødvendig med samarbeid mellom norske og svenske arkeologiske institusjoner for å finne mer ut om dette.

I passet mellom Sjørdalen og Torneträsk kan det ha vært drevet villreinfangst mer eller mindre sammenhengende over en periode på mer enn 6000 år. De rester etter fangstanlegg som vi ser i dag, er neppe etter de første menneskene som kom hit. De er gravd ut på et langt seinere tidspunkt av mennesker organisert i jakt- og fangstsamfunn. Når den siste villreinen blei fanget i gravene her, veit vi ikke sikkert. I Sverige blei bruk av fangstgraver forbudt ved lov i 1864, men i gravene i Avzevuoddo har det neppe vært fanget villrein de siste 300 år.

Det er litt underlig å tenke på at steinaldermennesker her kan ha fanget villrein og annet vilt rundt 1000 år før mayaindianerne i Mellomamerika startet si tidsregning 12. august år 3113 før Kristus. Samtidig med at spanierne raserte deres kultur for omlag 500 år siden, skjedde tilbakegangen i jakt- og fangstsamfunnene og den nomadiserende reindrifta overtok. Var det en sammenheng her? Var begge hendingene et utslag av ekspansjon i samfunnene i Europa? Sør i Europa la landene under seg kulturer i andre verdensdeler, og på Nordkalotten tok kolonisasjonen plassen og muligheten fra jakt- og fangstsamfunnene. Urfolk og deres kulturer blei trengt tilbake både i den gamle og den nye verden.

Mens tankene går tilbake til villreinfangsten, lurer jeg på hvem menneskene som utnyttet disse ressursene, var? Kom de fra sjøen i vest eller fra skogene i øst, eller har de fulgt villreinen på dens trekk gjennom heile året? Ingen kan gi eksakte svar på disse spørsmål, men Avzevuoddo har ut fra naturgitte forhold vært sentralt gjennom flere tusen år.

Skriftlige kilder viser at det de siste 2000 år er samene og deres forfedre som har utnyttet ressursene her, enten som jakt- og fangstfolk eller som nomader.

Takitus skriver i Rom år 98 e.K. om germanernes ville stamme i nord som han kaller fenner eller fenni.

Etter hvert kommer flere skriftlige kilder, som slår fast, at samene hadde sine jaktmarker her. Her kunne samer som om vinteren holdt til ved fjordene i vest og samer som på vinteren holdt til i skogene lengre øst, møtes og sammen drive fangstsystemene og villreinfangsten.

6. Jakt- og fangstsamfunn

Konger og høvdingar.

I Orknøyinga saga fortelles om en konge som vandret over Nordkalotten for 1300 - 1400 år siden. Hans navn var Nor og i likhet med de seinere norske kongene, var han etterkommer etter guden Odin.

Kong Nor var en av forfedrene til de mektige jarlene som flyktet til Orknøyene da Harald Hårfagre samlet Norge til et rike. Denne kong Nor kom fra det som den gang kaltes Kvenland. Her inngikk deler av Finland og landet mot Kvitsjøen. På vinteren drog Nor med sitt mannskap inn over havbotn (Kvitsjøen) og kom til det sted der det bodde et folk som kaltes lapper. Nor for med mye trollskap og fanteri og fienden rømte når de hørte hærsrikene. Nor og hans menn drog videre vestover og over Kjølen og var lenge på veg. De fanget fugler og dyr og levde av det og det de røvet fra de såkalte lappene.

Kong Nor og hans menn gikk til elvene begynte å renne vestover og kom på sommeren til Trøndelag i følge sagaen.

Denne historia, eller er det mer et sagn, forteller litt om den betydning områdene i nord hadde for konger og herskere lengre sør. Til og med en konge for på hærferd over landet her oppe, røvet, sloss med samene/lappene som levde her, og la under seg landet.

Sjølsgagt kan det diskuteres om kong Nor passerte Torneträsk og Sjørdalen og landet her inne, men det er sannsynlig at han krysset Nordkalotten og meinte å eie eller ha lagt under seg landet. Er denne kong Nors tilegnelse av landet det første steget på vegen for teorien om at kongen eier land som ingen annen eier her nord? Det var kong Nors etterkommere som blei fratatt "sitt" land da Harald Hårfagre la det under seg rundt år 872. Etter den tid har det vært "godtatt" at det var kongene og seinere staten som eide landet og skaltet og valt med det. Men de som levde her og høstet ressursene tenkte lite på det. Det meste gikk over hodene på dem, de måtte bare betale skatter eller bli frarøvet det lille de hadde for at kongene skulle kunne holde hærer og ha makt.

Pelsverk og skinn fra jakt og fangst gikk både øst- og vestover. Handelsvegene fra Nordkalotten gikk over Botnvika, Østersjøen og etter de store elvene over land til Det kaspiske hav og Svartehavet, og videre etter ulike leier til Midt-Østen og til og med til Det indiske hav. Disse handelsvegene var tidlig, før Kristi fødsel, kjent og mer brukt enn vi i dag er klar over.

Den nordnorske høvdingen Ottar fra Lenvik som hadde sitt høvdingesete et sted på kysten av Troms, beretter for kong Alfred av England på slutten av 800-tallet om sitt rike. Her står samer og rein sentralt. Han forteller at lengre nord bodde det bare samer som levde av jakt og fangst. Disse hadde lokkerein som var spesielt verdifulle i forbindelse med villreinfangsten. Ottar forteller også at han eide 600 rein uten at det er mulig å si hva som kan legges i det.

Holdt noen av de samene Ottar snakket om, til i Sør-dalen og jaktet/fangstet de rein her. Mye taler for at enkelte av dem gjorde det.

Organisering av jakt- og fangstsamfunnene.

Når og hvordan jakt- og fangstsamfunnene på Nordkalotten blei organisert, er uklart, men det er sannsynlig at de var organisert på Ottars tid. Det er klart at dette i utgangspunktet har skjedd innad i i bruksområdene av brukerne som på det tidspunkt må karakteriseres som samer. Det var ikke noe som blei pådyttet av konger eller andre utenfra, men i stedet et grep for å forsvare seg mot inntrengere. I ettertid er disse organer utnyttet av kongen/myndighetene for blant annet å organisere skattlegging av samene

Landet her nord var delt opp i siidaer. En jakt- og fangtsiida var en sammenslutning av en gruppe mennesker som brukte ressursene innenfor et avgrenset geografisk område i fellesskap etter uskrevne lover og regler. I sjøsamsiidane som omfattet fjordene, var sjøsamene enerådende på Ottars tid og gjennom heile middelalderen. Innlandssiidaene omfattet grenseområdene og landet på svensk og finsk side. For innlandssiidaene har en i ettertid rekonstruert grensene mellom siidaene. For sjøsamsiidaene har dette ikke latt seg gjøre, men mye peker mot at hver enkelte fjord med dalene innenfor har utgjort et siidaområde.

Det er også uklart hvor grensene mellom sjøsamsiidaene og innlandssiidaene har gått. Samtidig som samer fra innlandet utnyttet fiske i fjordene og elvene som renner vestover, har sjøsamene drevet jakt og fangst innover i landet.

Sør-dalen og området mellom Østerdalen - Altevattet og Torneträsk inngikk i innlandssamesidene Tingavare. Hvor grensa mot sjøsamsiidaene i vest gikk er som nevnt uklart, men samer fra Tingavare fisket i fjordbotnene på sommeren. Mellom innlandssiidaene har det vært klare og aksepterte grenser. Det går fram av gamle rettsprotokoller der det på tinget har vært strid om grenser.

Det ser ut som om fiskevatn har vært fordelt mellom medlemmene i siidaen. Dette går fram av gamle svenske skattelister fra 1500- og 1600-tallet. Navngitte samer i Tingavare betalte da skatt for fiske i Altevattet og Leinavatnet.

Villreinfangst i stor stil i fangstanlegg må ha blitt drevet av siidaens medlemmer i fellesskap, mens annen villreinjakt kan ha vært drevet av enkeltmennesker. Ei enkel eller to fangstgraver på et villreintrekk har kanskje vært nyttet av en familie eller ei lita gruppe. Annen jakt og fangst har også vært drevet av enkeltmennesker.

Hva jaktet de på i Sør-dalen og tilgrensende områder?

- Ved siden av reinskinn var pelsverk av bjørn, ulv, jerv, rev, fjellrev, mår, bever, røyskatt og i furuskogen også ekorn viktige produkter fra jaktmarkene. Disse produktene utgjorde ved siden av en del tørket fisk, spesielt gjedde, det meste av skatten fra innbyggerne i siidaen som brukte disse områdene.

Viltet blei fanget i snarer og feller. Før kulevåpen blei tatt i bruk, var pil og bue også viktig. Pilene hadde spisser av horn, bein, stein eller hardt tre. Nebb av fugler, for eksempel lom, blei også brukt.

Viltet og spesielt pelsverk av de dyrene samene jaktet og fanget, blei tidlig handels-/byttevarer i kontaktene med andre folk. Når denne handelen startet opp, er ikke godt å si, men den kan ha foregått over meget lang tid. Det var dessverre ikke tale om bare handel og skatt. Ofte blei disse produktene røvet av høvdinge og røverbander både fra øst og vest.

Bjørnejakt.

Blant samene blei bjørnen sett på som et hellig dyr og det knytte seg en spesiell magi til bjørnejakta. Ernst Manker omtaler dette i boka *De svenska fjellaparna*, Svenska Turistforenings forlag, Stockholm 1947. Fram til begynnelsen av 1700-tallet var det vanlig med en heil seremoni, en bjørnefest, i forbindelse med bjørnejakt. Manker gir en nøye beskrivelse av seremonien som følger her i min oversettelse:

Når bjørnen er ringet inn slår noaiden på sin tromme. Trommehammeren glir over det vibrerende trommeskinnet og noaiden følger dens gang med spent interesse. På skinnen lyser de røde figurene, og der finnes bjørnen sjøl. Det gjelder, om det skal bli ei god jakt... Noaidens ekstatiske ansikt lyser og blir rolig; utslaget var godt.

Så gjer jegerne seg i veg. Først går den som ringet inn bjørnen med en magisk virksom stav, og uten frykt går jegerne laus på bjørnen med sine spyd. Det kan være risikabelt nok, men en høgre makt er med dem, og når den farlige bjørnen ("bjässan") er død, stemmer jegerne i med joiking, den første strofa i bjørnesangen, en vuolle. Bjørnen hylles og ønskes velkommen, og en takker han for at han har latt seg ta uten å skade noen av jegerne. Heilt sikker kan en dog ennå ikke være, så på heimvegen joikes ei ny strofe, som besverger bjørnen om ikke å være langsint og hemne seg. Det synges også en takk til gudene, "som Creaturen them till godho Skaapat hafwer, och behagat gifwa them frijmodigheet och macht, ett sådant grymt och mächtig Creatur at Ofwerwinna" (Rheen 1671). Bjørnen kjøres i pulk heim, men i den pulken eller etter den kjørereinen får ingen kvinne gå det året. En er redd for sine kvinner.

Når jegerskaren kan høres fra kåten, klemmer de i med enda en vuolle, som maner kvinnene til å være klar. I kåtene blir det nå travelt. Kvinnene tygger olderbark slik at de blir blodrød om munnen, og holder en messingring i beredskap. De ser ikke mot døråpningen (uksan), men mot "den hellige bakdøren" bakom påssjo ("kjøkkenet"). Når jegerne har løftet på dukfliken og kryper inn, ser kvinnene på dem gjennom messingringen og spruter sin røde saft av olderbarken (saliv) i ansiktet på dem, slik at det ser ut som om de blør forferdelig. Etter den profylaktiske kuren som i mange mon nøytraliserer den farlighet som fra bjørnen er gått over på jegerne, får karene komme inn i kåten, og der helses de med en kvinnelig strofe av bjørnesangen, ei hylling til de dyktige jegerne. Men ingen av dem får komme nær sin hustru på tre dager, og den som bar staven med messingringen, må vente i fem dager.

Mennene må i stedet ta seg av sitt storslagne jaktbytte. Bjørnen flåes, og han som ringet den inn, får beholde skinnet. Etter dette tar en til med den omstendelige oppstykkingen, da ingen bein må skades, og det første koket legges i gryta. Også kokinga skjer etter ritualet. Fettet siles av i messingskål. Under tiden sitter mennene i en bestemt orden rundt elden. Fremst ved påssjo den som ringet inn bjørnen, dernest noaiden som slo på tromma, så den som først stakk bjørnen o.s.v. Når kjøttet er kokt, fordeles det i bestemt orden mellom mennene og kvinnene. Det er de to fremste gubbene som tar seg av det under joiking vekselvis mellom den mannlige og den kvinnelige siden. Deretter starter sjølv kalaset, og når det gode og rikelige måltidet er slutt, samles beinene omsorgsfullt for å graves ned. Skinnet på nesetippen og halepissens får følge med i grava og ei neverskreppe med det røde olderbarkekstraktet stilles framfor nesen. Under begravelsesakten lyder en magisk joiking med et spesielt, hemmelig vokabular. Men bjørnefesten er enda ikke over. Nå følger et viktig nummer i programmet; skinnet spennes opp, og så får kvinnene med band for øynene skyte til måls på det med pil og bue. Det er en slags pristevling og et slags orakel. Den som først treffer skinnet, får prisen, og hennes mann kommer til å felle neste bjørn. Ho får også det hederlige oppdrag å sy et kors av tinntråd på et tøyestykke til hver av jegerne, som de skal ha hengende om halsen til tredje dags solnedgang. Reinen som drog heim bjørnen, skal også ha et slikt kors. Borte i påssjo steller noaiden med tromma. Han slår med stort alvor en tennstift i kanten av tromma, til alle de andre, en stift for hver bjørn. Han kan også binde ei tann eller ei klo til tromma. Når de tre tabudagene er over, kommer enda en seremoni i ei mer løssløpt form. Den ene jegeren etter den andre tar tak i grytkjettingen og springer tre ganger rundt elden og farer ut gjennom den vanlige kåtedøra, uksan, mens kvinnene synger den siste, forløsende strofa i bjørnesangen. "Dermed blifwa mannerna liika som ränsade, før än the få lof at komma til sina hustrur" sier en 1600-talls forfatter. Men han som ringet inn bjørnen må enda vente i to dager.

Dette viser den respekt samene hadde for bjørnen og dens styrke. Den var både et verdifullt jaktbytte og et slags åndsvesen som en på alle måter måtte stå på god fot med. Gjennom de mange seremoniene skulle bjørnen nøytraliseres og blidgjøres. En skulle beskytte seg mot dens hevn. Bjørneritualene går tilbake til urgamle fangstkulturer blant urfolk i heile det arktiske området. Til og med ainofolket i Japan har en bjørneseremoni som ligner mye på den samiske.

Da bjørn som streifet om i grensetraktene rundt Sør-dalen, var et attraktivt jaktobjekt for samene, er det mulig at bjørnefester også har funnet sted her inne. På Røkenes i Lavangen er det registrert ei bjørnegrav fra 1400 -1500-tallet som stammer fra en samisk bjørnefest (Hansen, Lars Ivar: Samiske fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi, Oslo 1990). Slike seremonier og bjørnegraver er også kjent fra Nord-Troms.

Fra livberging til handel.

Den nevnte Ottar fra Lenvik dreiv, i følge beretningen for kong Alfred av England, på 800-tallet handel med samene på Nordkalotten og langs kysten til Kvitsjøen. Denne handelen og skattlegginga var også for en del plyndring og røving fra samene. Varene som kom fra samene på Nordkalotten, ga høvdingene i nord rikdom og dermed makt.

Tore Hund som holdt til på Bjarkøy og var en kjent høvding rundt forrige årtusenskifte, dreiv handel, skatteoppkreving og sannsynligvis også plyndring blant samene. De var enerådende i fjordene og jaktet og fanget vilt innover dalene og i innlandet.

Rein og annet vilt som trakk over Avzevuoddo, var dermed en del av høvdingenes maktbase.

Kanskje kom skinnene i reinskinnskoffta som Tore Hund bar under slaget på Stiklestad 29. juli 1030, fra fangstanleggene i fjellområdene her inne. Hvem veit? Snorre som omtaler samene og høvdingenes handel med dem, forteller at Tore Hund hadde fått laget tolv reinskinnskoffer med så mye trolldom i at ikke noe våpen beit på dem. De var bedre enn ringbrynjer. Trolldom var nødvendig når kongen skulle felles og Tore var etter sagaen en av kong Olav den helliges banemenn.

Da de nordnorske høvdingene dominerte handelen i nord, fra rundt år 700 til rundt år 1200, var samene i fjordene i Troms sentrale handelspartnere for høvdingene i ytre del av fylket.

Denne virksomheten drøftes av historikeren Lars Ivar Hansen i boka "Samiske fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi", Oslo 1990.

Overvekt av mynter som er kommet inn fra vest, på offerplasser og andre steder langs fjellkjeda, tyder på at mye av handelen har gått mot vest i vikingtida. Samer, jegere og fangstfolk, fra vest har vært aktivt med på jakt og fangst i grensetraktene sammen med samer som holdt til i innlandet på vinteren og på sommeren kom ut til fjordene for å fiske. Det var samme folket og kontakten mellom dem var god. Her var ingen grenser som skilte folkene i øst og vest.

Navnet Laberg som har rot i gammelnorsk og betyr lagersted eller et sted der det lastes om, går igjen i Grovfjord, Gratangen, Lavangen og Salangen. På alle de fire Laberg ligger det godt til rette for å laste over fra land- til båttransport. Stedene er lett tilgjengelig både fra land og sjø.

Lars Ivar Hansen peker i nevnte bok på at disse stedene sannsynligvis har vært brukt som omlastingsplasser for produkter fra innlandet som samene leverte i form av skatt eller i bytte for andre varer. På disse stedene taler mye for at produkter fra fangstanleggene i Avzevuoddo - Polnoviken har blitt skipet ut.

Seinere utover i middelalderen blei makta til de nordnorske høvdingene redusert på bekostning av kongemakta. Fisken blei viktigste handelsvaren i nord og handelen østover blei redusert til fordel for handelsrutene til Bergen. Men for samene blei ferdsla og handelen østover av større betydning.

Omlegging av handelen på kysten førte til at produktene fra jakt og fangst i større grad tok vegen østover. Mer og mer av handelen og skattlegginga blei overtatt av birkarlene som dreiv handel og skatteoppkreving blant samene. Sjøl om Gustav

Vasa fratok dem denne retten i 1553, fortsatte de med det. Birkarlene var nordsvenske bønder, skatteoppkrevere og handelsmenn. Heilt fram til rundt 1610 krevde de inn skatt av sjøsamene i Troms og hadde en form for enerett til skattlegging og handel med dem.

Til tider dreiv alle tre landene, på Nordkalotten, Danmark/Norge, Sverige/Finland og Russland/Finland med handel og skattlegging av samene.

Tingavaresiidaen som hadde sitt vinteropphold på stranda av Talojärvi i østenden av Torneträsk, var sannsynligvis sentral i organiseringa av aktivitetene i anleggene i Avzevuoddu da reindriftnomadismen overtok. Navnet Tingavare tyder «Tingbakken», stedet der tinget blei holdt. Altevatnetet- og Leinavatnetområde inngikk også i denne siidaens bruksområde.

Som nevnt foran, gikk ikke all handel fredelig for seg. Flere navn og sagn forteller om det. Navnet Cudibuolza (tjudeåsen) inne ved Leinavatnet tyder på at tjudene som var karelske røverbander som kom vestover og herjet og røvet, også kan ha vært i Sjørdalsområdet.

Lenge etter at den nomadiserende reindriften overtok, fortsatte samer fra øst med fiske i elvene og fjordene i Sør-Troms på sommeren. Om nedre del av Bardu-/Målselvvassdraget uttales i 1743 under major Schnitlers grenseeksaminasjoner i Troms: *I denne Maalsevfjord imod Fossen skal i fordum Tid skjøen Laxe-Fangst, og Kobbe-Veide have vært, som siges af Østlappene at være bortskudt, afskræmt, og ødelagd.* Dette tyder på en utstrakt bruk av ressursene i grensefjellene og i Bardu- og Målselvvassdraget fra svenske samer. Samer fra innlandet kom også med sine varer til markeder på kysten, og for å kjøpe ting de trengte og ikke kunne skaffe i innlandet.

Fra innfjordene i Sør-Troms har det i tidligere tider gått viktige ferdselsårer østover der varer og skatt har blitt fraktet mellom landene og folkene i øst og vest. Disse ferdselsårene mistet etter hvert mye av sin verdi etter at vi fikk grensene på Nordkalotten i 1751.

7. Stallotuffer.

Stallotuffer er boplasser der gammer har vært organisert i grupper.

Slike tuffer er registrert i fjellområdene, spesielt på svensk side, men også i Devddesvuopmi i Målselv og på Saltfjellet. Tuftene har sannsynligvis vært sesongboplasser for mennesker som har drevet jakt og fangst. Enkelte setter også disse tuftene i forbindelse med ei form for intensiv tamreindrift.

En kan ikke se bort fra at det også kan være slike tuffer i Sjørdalsområdet, men det er ikke foretatt grundige registreringer med sikte på å finne slike her. Et annet forhold er at kalk- og næringsrik grunn samt frodig vegetasjon gjør det vanskelig å finne tuffer her. Organisk materiale forvitrer og brytes fort ned i tillegg til at det gror ned.

I Avcevuoddo er det flere steder frodige enger som i tidligere tider kan ha vært høstet eller sterkt beitet. Det er ut fra det naturlig å stille spørsmål ved om de som har utnyttet fangstanleggene, i perioder har hatt ei form for husdyrhold her? Navnet Lappjord som de første sørdalingene la på stedet, peker på at de har sett på området her som jorder.

8. Menneskene og livet.

Menneskene som i tider av året levde her inne og utnyttet ressursene, levde i nær kontakt med naturen. De var avhengig av den og måtte stå på god fot med den. Samtidig som de skulle høste av naturen, måtte de ta vare på den. Den nevnte bjørnejakta er et godt eksempel på det.

Ved inngangen til Boldnoávzi ligger en bergkolle. Det går daldrag på begge sider av den. Bergkollen har gjennom århundrene vært en sentral plass. Her er det kjente offerstedet, «Pålnovuoddo uhripaiki», der det blei ofret til fangstguden, Leaibolmaj (navnet kommer fra older som gir rød farge fra barken) og åndene i naturen som skulle trekke villreinen til stedet. Når fangsten var over, blei det ofret for å takke naturen. På kollen er det funnet flere sieidegeadggit (offersteiner) der det har vært ofret reinhorn, mynter og ulike verdigjenstander. Noen meiner at offersteiner er fjernet fra kollen som suvenir av en svenske først på 1900-tallet. Det er funnet et lite enegget sverd samt danske og svenske mynter på kollen. Kanskje ligger det fortsatt noen gamle mynter i bergsprekkene.

For de som levde og utnyttet ressursene, var kollen et hellig sted, et slags tempel eller ei kirke.

*Den trange dalen
det vide landet
sieidegeadggit, leaibolmaj
det hellige stedet
midt i mellom. (Hermien Prestbakmo)*

Tar du deg en tur dit ned, kan du hente krefter og finne ro i sjela.

Det skal også være to offerplasser/offersteiner på svensk side, en øst og en vest for passet. Den på vestsida var tidligere en menneskelignende stein som nå ikke finnes.

Omlagst ti km nordvest for Avzevuoddo ligger Vuoidasascacca, vannskillet over mot Budalen. Stedet ligger rett sør for øvre del av Isdalen. Vuoidascacca betyr smurningspasset eller -vannskillet. Her er en gammel offerplass i form av ei stor klippe full av hol og små «hyller». Her lemnet jegerne og reindriftas folk offergaver som ingen våget å røre. Av navnet og gamle skrifter framgår at en brukte å smøre steinen med fett, tran eller brendevin og ofret tobakk og reinhorn.

Denne offerplassen som ligger nært grensa og Vadvetjåkka nationalpark på svensk side, er godt beskrevet i litteraturen. (K. B. Wiklund 1910).

I tillegg til offersteiner hadde en også hellige fjell. Noen var til og med så hellig at det ikke skulle være navn på dem. Et eksempel på det er Namahisvárri (namnløsfjell) på nordsiden av Altevatnet.

Kilder som er åpne heile året, er hellige. Når du drar forbi dem, skal du stanse, fylle handa med reint, klart kildvatn og vaske øynene. Det gir klarsyn både direkte og indirekte. Slike kilder er også viktige som kjøleskap om sommeren og for åpent vatn på vinteren.

Naturen og kreftene i den var på flere måter gud for menneskene som nyttet ressursene her eller drog forbi. Offring var en takk til naturen for at den hadde vært gavmild, eller for at den i framtida skulle være det. Kanskje ofret også skatteoppkreveren og handelsmannen noen slanter for å bedre samvittigheta når de drog forbi.

Når jeg vandrer over eller sitter i ro på kollen, offerplassen, nord for fangstgravene i Avzevuoddo, lurar jeg på om ikke menneskene som i tidligere tider ofret her, i større grad var en del av naturen enn dagens mennesker, og kanskje derfor på mange måter tok bedre vare på den enn vi gjør. I dag har vi skaffet oss mye kunnskap om naturen og hvordan den fungerer, men vi har mistet mye av den kunnskap steinaldermenneskene hadde.

Bruken av Sørðalsområdet viser at dette ikke er villmark, men kulturmark sett med et samisk øye. Her blei mennesker født, her levde de deler av året og her døde mange av dem. Enda lever mennesker i Talma sameby som har minner knyttet til steder, stier, steiner, hauger, gjerdeplasser, rester av gammer, ildsteder og mye annet i området. Et kors eller en vandringsstav i en árran (et ildsted) forteller at her har et menneske lagt ned sin vandringsstav. Når etterkommere og kjente av den døde går forbi, stopper de opp og minnes den døde. Er det sommer, legger noen ned en markblomst ved korset eller vandringsstaven.

Før kristendommen gjorde sitt inntog hos samene, blei de som døde i fjellet, gravlagt i grusrygger, steinrøyser eller bergkløfter. De blei lagt i enkle kister av never og noen trestaver. De døde hadde gjerne med seg kniv, pipe og utstyr for å gjøre opp ild. Slike graver er det mange av i disse områder, men vi ser dem ikke. De som blei lagt i dem, er gått tilbake til naturen.

Etter at kristendommen tok over, blei de som døde her på sommeren, midlertidig gravlagt i ei steinrøys eller på en holme (jabmeksuolo) eller et nes (jabmeknjárga) i et vatn. Slike navn går igjen ved flere av vatnene i grensetraktene. Den døde blei lagt i en pulk eller ei enkel kiste og murt ned slik at dyr ikke kom til. På vinterføre blei den døde fraktet til kirkegården i Jukkasjärvi eller et annet sted.

Når den døde skulle transporteres til sitt siste hvilested, blei han transportert i den pulken han var lagt i, og en spesiell person som var tiltrudd oppgaven, sto for transporten. Kjørereinen som trakk pulken med den døde, fikk et kvitt band i geviret og den skulle slaktes når oppdraget var fullført og den døde kommet i innvidd jord. Det forekom bruk av sommergraver heilt fram til etter siste krig, 1945, og eldre samer minnes det.

9. Tamreinen overtar.

Enkelte hevder at det allerede i vikingtida og i middelalderen blei drevet ei form for tamreindrift. Reinen blei brukt som lokkerein i villreinfangsten, som transportdyr både sommer og vinter, og til å produsere melk og ost som var viktig i kostholdet. Om de tamme hjordene var så stor at de betydde noe for handelen med pelsverk, er tvilsomt.

De nevnte «stallotuftene», blir av noen satt i forbindelse med tamreindrift. Rundt år 1500, da villreinen gikk sterkt tilbake, overtok den nomadiserende reindriften. Da blei menneskene knyttet sterkere til reinen og dens trekk. Årsaken til den store tilbakegangen i villreinbestanden og bestanden av annet vilt, var stor etterspørsel etter produkter fra Nordkalotten, i første rekke pelsverk. Skattetrykket på samene som dreiv jakt og villreinfangst, tvang dem også til å intensivere fangsten og var dermed indirekte en medvirkende årsak til tilbakegangen i viltbestanden på Nordkalotten.

For å bøte på dette, økte en del av medlemmene i jakt- og fangstsiidaene sin bestand av tamme rein og tok til å flytte med dem gjennom heile året. Overgangen startet først i sør og spredde seg nordover. Ved gradvis oppbygging av tamreinhjorder oppsto ei intensiv reindrift av småe hjorder der reineieren holdt reinen under streng bevokning og flyttet og ledet den gjennom heile året. Det er sannsynlig at overgangen til tamreindrift for de som nyttet reinbeitene i indre Troms og tilgrensende områder på svensk side, foregikk på denne måten. Overgangen til tamreindrift var for det meste gjennomført først på 1500-tallet sjølv om det fortsatt var en del villrein og fangst på den.

De gamle jakt- og fangstsiidaene var da blitt differensiert i reindriftsutøvere og de som fortsatt dreiv med jakt og fangst. Etterhvert blei reindriften mer og mer dominerende og fangstsiidaene gikk over til å bli reindriftsiidaer og samebyer. Reindriften overtok det meste av de rettigheter som var knyttet til fangstsiidaene. Dette førte til at jakt og fiske blei en viktig del av reindriften.

Lengre nord, i første rekke i Finnmark, kan en del av overgangen til tamreindrift også ha skjedd ved at store villreinhjorder blei fanget inn og temt. Det er pekt på at dette kan være bakgrunnen for den mer ekstensive reindriften med større hjorder som oppsto i deler av reindriftsområdet.

Det er også blitt hevdet av noen at måten reinen blei temt på, kan ha betydning for ulike syn på reintyveri i ulike deler av reindriftsområdet. Der tamreindriften oppsto av store villreinhjorder, blei reintyveri mindre fordømt.

Utviklinga i Troms på 1600- og 1700-tallet førte til at samene vår og høst flyttet med reinen mellom skogene på svensk side og kystfjellene og øyene i Troms. Avstandene mellom vinter- og sommeroppholdet kunne være mellom førti og femti mil.

I denne perioden levde menneskene sammen med reinen heile året. Det meste av tida blei reinen holdt under oppsyn og simlene blei nesten daglig melket på

ettersommeren og høsten. Alt land blei brukt og siidaen låg aldri i samme området over lang tid.

I Sjørdalsområdet som ellers i denne delen av reindriftsområdet, dominerte den intensive reindriften de første århundrene etter overgangen til tamreidrift. De fleste av reieneierne som flyttet ut til halvøyene, fjellområdene lengre vest, og til og med øyer som Rolla, passerte Avzevuoddo og beitet her under flytting.

På våren holdt enkelte reinen til lengre øst i grensetraktene til kalvinga var over før de flyttet vestover i fjellkjeda og til halvøyene rundt st. Hans. Etter å ha vært lengre vest mellom en og to måneder, kom de tilbake til grensetraktene og blei liggende her på høstbeite.

På våren skilte enkelte hjordene i simlerein og okserein med ungdyr. Da blei okserein og ungdyr holdt tilbake i grensetraktene ut over våren, mens simlene blei flyttet ut til sommerbeitene før kalving, men det motsatte forekom også.

Flyttingene var lange og familiene fulgte som nevnt hjorden heile året. I april braut de opp fra vinterbeitene i skogene øst for Jokkasjärvi og ned mot Pajala, og trakk opp mot grenselandet. Her blei noen liggende med hjorden til kalvinga var over før de fortsatte vestover mellom Altevattnetet og Torneträsk, passerte Avzevuoddo og flyttet til ulike steder i fjellene og på halvøyene lengre vest. Tornevasslia og områdene på østsida av øvre del av Sjørdalen var også mye brukt som vårbeite og kalvingsland. Noen familier flyttet som nevnt heilt ut på halvøyene på vinterføre og hadde kalvingsplasser der. Disse kunne når forholdene låg til rette for det, flytte over isen på Torneträsk forbi Avzevuoddo.

I den intensive perioden av reindriften, låg hver familie eller små grupper hver for seg i en fjelldal eller et begrenset område der de passet reinen gjennom sommeren. Her kunne de sette opp primitive sperregjerder av stein eller skog for å lette gjetinga av reinen. Reinen var tam og simlene blei melket på sommeren og høsten. Hjordene var små, sjelden over 100 rein i hver familie. Det var naturalhushold og alt på reinen blei utnyttet.

Ut i august blei reinen mer urolig og begynte å trekke østover. Flyttinga østover foregikk etappevis og familien og hjorden holdt seg gjerne i kortere eller lengre tid på ulike steder. I springtida låg familiene og hjordene i ro i et område.

Liigevuopmi på vestsida av øvre del av Sjørdalen var et naturlig høstområde for noen familier. Her var det lett å holdt reinen slik at den ikke trakk østover og de hadde provisoriske sperregjerder og arbeidsgjerder som blei nyttet til melking og skilling på høsten her.

Når springtida var over og snøen kom med pulkeføre, fortsatte en østover. De ulike familiene hadde stort sett sine faste områder der de låg med reinen i springtiden, men felles for de fleste som hadde sommerbeiter vest for Sjørdalen, var at de måtte passere Avzevuoddo på tur østover. Stedet var et vanskelig område, en «flaskehals» og reieneierne kunne ofte plages med å få hjordene gjennom området. Dersom de ikke fikk reinen over Avzevuoddo før snøen og vinteren kom, kunne det gå ille med rein som blei igjen i fjellene i vest. Den videre flyttinga østover gikk i etapper med kortere og lengre opphold til en var framme på vinterbeitene rundt juletider.

Opprindelig var det som nevnt Tingavaresiidaen som brukte Sjørdalsområdet. Da jakt- og fangstsiidaene gikk i oppløsning, blei reindriften i dette siidaområdet delt mellom det som i dag er Saarivuoma og Talma samebyer. Sjørdalsområdet og området vestover utgjorde Talmas bruksområde. Navnet Talma kommer av det gamle samiske/finske navnet på Sjørdalen som er Talma-autje (ávzi). I dag er det glømt, men finnes igjen i navnet på samebyen som har brukt området de siste århundrer.

Det opprinnelige bruksområdet for samebyen på sommeren var fjellene vest for Sjørdalen og halvøyene mellom fjordene fra Rombaken til Salangen, men de nordre deler av dette området blei delvis også nyttet av samer fra Saarevuoma sameby.

Sommerbostedene i den intensive reindriftsperioden var som nevnt i nær tilknytning til reinhjorden. Seinere blei det gjerne til at flere familier hadde felles sommerbosteder og bare gjeterne fulgte med reinen. Dette kommer vi til seinere.

Major Schnitlers grenseeksaminasjoner.

Under major Schnitlers grenseeksaminasjoner i 1742 - 1745 blei det avholdt en rekke rettsmøter der samer og andre møtte som vitner og forklarte seg om bruken av landet, flyttinger og hvor flytteleiene gikk. Under avhørene, blant annet i Gratangen, kommer det fram at landet østover fra fjordene var intenst brukt og at ulike familier nyttet ulike områder. Det går også fram av eksaminasjonene at det på den tid var ca. 75 svenske østlapper som nyttet beitene i Salangen, Lavangen og Gratangen på sommeren. Disse passerte på flytting vår og høst gjennom Sjørdalsområdet.

Schnitlers materiale var en viktig del av grunnlaget for grensedraginga som kom i 1751 og Lappekodicillen.

Schnitler deler samene i de søndre deler av Troms i tre grupper:

1. *«Bue eller Boe-Finner som sidde stadig ved og bruger deres Gaarder og Fiskerie, ligesom andre Norske Bonder».*

2. *«Norske Bøydde eller Field-Lapper blive her og stadig i Norge; og tilholde enten i Kongens Almene, eller på Bondernes Field, en deel have Bondernes Forlov hertil, en deel ikke; Af disse Bøydde-Lapper siger Luag-Rettet, at Mangfoldige fra Sverige hidover komme udamede, hvoraf nogle trygle sig frem fra et Sted till andet, at det ret besværges Almuen; Om vinteren sidde de ved Fjordene og fiske, og bruge Skougen som dem lyster, uden at spørge Bonden, på den Tid (om Vinteren nemlig) de deres Reen med de Svenske Øst-Lapper til Sveriges Lappmark have oversendte; Om Sommeren, naar ved de Svenske Øst-Lapper have faat deres Reen tilbage, ligge de i Fieldene, hvor de vill, uden Lov; Nogle af disse Bøydde-Lapper have nu nogle Reen, nogle Jugen: de som have Reen, sige Laug-Rettet, svare til den Norske Fogd Skat aarlig á 24. 32. og 48 ß hver, efter sin Leilighed».*

3. «Svenske Øst-Lapper ere de, som Aarlig-aars om Vaaren over Grensen kommer, og benytter sig af de Norske Fjelde, og farer om Høsten over igjen; disse svare intet noget til Norges Crone».

Utvandring til Norge.

I perioder med reinsykdommer, harde vintre og uår for reindrifta, kunne mange blei nesten fri for rein. På slutten av 1700-tallet gikk antall nomadiserende samer i Jukkasjärvi ned med en tredjedel på grunn av slike forhold. En stor del av disse flyttet til Norge og utgjorde de såkaldte «Bøyde-Lapper» som Schnitler nevner. Også i siste del av 1800-tallet blei mange presset ut av reindrifta, på grunn av innflytting fra Kautokeino og omlegging av reindrifta, og måtte flytte til Norge. Innvandrerne slo seg ned i de såkalte markebygdene på øyene, i fjordene og dalene. Her startet de med et lite jordbruk i tillegg til at de dreiv med fiske. Mange hadde fortsatt noen rein som de kunne ha på beite i fjellene der de holdt til, men de fleste sendte reinen med slektninger på vinterbeite til Sverige. Enkelte av disse bofaste samene kunne bygge opp store hjorder. Blant annet var det i Salangen samer som hadde opptil 500 - 600 rein i siste halvdel av 1800-tallet. På våren reiste de inn til Sárevuopmi og overtok sine rein fra svenske slektninger og flyttet dem ut til Salangen der de holdt dem gjennom sommeren. I slutten av september flyttet de inn til grensa med dem og overlot dem til slektninger som passet dem gjennom vinteren. Denne form for reindrift blei forbudt i 1905 da reieneiere som krysset grensa, ikke fikk lov å ha rein som tilhørte borgere i det andre landet. Dette førte til at sytingsreindrifta som hadde vart i to til tre århundrer, opphørte. Sjøl om de fleste fastboende norske samer avvirket si reindrift først på 1900-tallet, fortsatte enkelte med det heilt til etter 1945. Bror Anders Svonni i Talma sameby forteller at han heilt til rundt 1960 hadde sytingsrein tilhørende en fastboende same i Salangen i sin hjord.

Lappekodicillen

Fram til 1751 var det uklart med statsborgerskapet for samene som nyttet sommerbeitene i Troms sør for Lyngen og hadde vinterbeiter i Sverige. De fleste skattet til Sverige, men noen betalte skatt til Norge. Lappekodicillen som var et vedlegg til grensetraktaten av 1751, slo fast samenes rett til flytting og beiting med rein over grensa m. m. I Lappekodicillen blei også fastlagt hvordan det skulle være med statsborgerskap for de som flyttet med rein.

En hovedbestemmelsen i Kodicillen er § 10 som sier :

"Saasom Lapperne behøver begge Rigers Land, skal det efter gammel Sædvane være dennem tilladt, Høst og Vaar, at flytte med deres Rhen-Hjorder over Grendsen ind i det andet Rige. Og herefte som tilforn, lige med Landets Undersaater, undtagen på saadane Steder, som her neden meldes, at betiene sig af Land og Strand til Underholdning for deres Dyr og sig selv, da de vanligen skal imodtages, beskyttes og hilpes til Rette, endogsaa udi Krigs-Tider, hvilke udi Lappe-Væsnet aldeles ingen Forandring skal gjøre; Og allermindst skulle de fremmede Lapper blive exponerede for Plyndring eller nogen Slags Tvang og

Overvold, som Krigs-Tider medbringer, men altid blive som egne Undersatter anseede og haandthævede på hvilke Side de sig som fremmede opholde".

Denne bestemmelse viser at de som forhandlet fram Kodicillen, har vært klar over de økologiske forutsetninger for reinens trekk og samenes flyttinger mellom innlandet og kystfjellene, og betydningen av det.

Lappekodicillen forandret i realiteten lite på bruken av grensetraktene som reinbeite. Den fortsatte som tidligere. De svenske østsamene var enerådende her.

Grensedraging.

Som nevnt blei grensa mellom Norge og Sverige fastlagt i 1751. Det påvirket ikke reindrifta i Sør-dalsområdet spesielt da flyttingene fortsatte som tidligere gjennom området.

I 1809 måtte Sverige avstå Finland til Russland. Da Russland og Norge stengte grensa mellom Norge og Finland/Russland i 1852, fikk det stor betydning for reindrifta i Nord-Sverige og dermed også i Troms.

En del av kautokeinosamene som før 1852 flyttet til Finland på vinterbeite, flyttet etter grensesperringa over til Sverige på vinteren og herfra inn i Troms på sommerbeite. I perioden 1853 - 1883 skal 35 % (75 hushold) av Kautokeinos reindriftsbefolkning ha flyttet til Sverige. Om alle disse flyttingene var virkelige flyttinger er uklart, men etter at grensa mellom Finland og Sverige blei stengt i 1889, var 49 av disse hushold tilbake i Kautokeino. Flere av reindriftsamene i Talma er etterkommere av reineiere som flyttet fra Kautokeino.

Innflytterne fra Finnmark førte med seg ei anna form for reindrift. Det var ei mer ekstensiv reindrift med store hjorder som gikk relativt fritt gjennom sommeren. Bevokninga besto i såkalt kantbevokning som gikk ut på å holde reinen innenfor sine områder.

Det fortelles at en av innflytterne, Lars Jonson Sikko, hadde 3000 - 4000 rein som optok store områder. Sikko flyttet mye med si reindrift og han hadde hjorden sin i Duoddaras, fjellområdet mellom Østerdalen - Altevattnet og Torneträsk, enkelte somrer. Der Sikko låg med sine rein, trekte de små reineierne seg ut for ikke å bli «slukt». Innflyttinga fra Kautokeino førte til hard konkurranse om beitene og flere små reineierne blei presset ut. Innflytterne fra Kautokeino blei også beskyldt for å føre med seg mer reintyveri som ga uro i reindriffta.

Antall rein som flyttet inn i Troms på sommerbeite, økte etter grensesperringa og oppgaver tyder på at det enkelte år var mer enn 100.000 svenske rein i Troms på siste del av 1800-tallet.

• Noen av de svenske reineiere blei presset til å flytte sørover i Sverige, mens andre som nevnt flyttet over til Norge og slo seg ned i markebygdene. De som fortsatte med reindrift i området, blei etter hvert nødt til å gå over til den mer ekstensive reindriffta som kom med kautokeinosamene.

Dette økte bruken av og presset på grenseområdene. Som nevnt blei disse områdene tidligere mest nyttet på høsten og våren. Ved den nye reindriftsforma

blei familiene som tidligere hadde ligget ute i kystfjellene på sommeren, i større grad liggende i innlandet gjennom heile sommeren, mens reinen og gjeterne var lengre vest.

En kan ikke se bort fra at stengning av grensa mellom Sverige og Finland i 1889 også medførte mer press på grensetraktene mot Norge da en del av de svenske samene som før 1889 hadde vinterbeite i Finland, flyttet tilbake til Sverige.

10. Kolonisering av landet - utviklinga på 1800-tallet.

Koloniseringa av innlandet på svensk side førte allerede på 16- og 1700-tallet til at reindrifta blei presset mot det indre av Nordkalotten.

I fjordene i vest var det som nevnt tidligere sjøsamene som brukte landet sammen med østsamer som var her på sommeren, men ut over på 1600- og 1700-tallet trengte norsk bosetting lengre innover i fjordene samtidig som mye av sjøsamebefolkninga blei fornorska.

Av Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller fra 1742 - 1745 framgår at de svenske østsamene utnytter det meste av reinbeitene i Troms på sommeren og at det var konkurranse om beiteressursene mellom dem og lokalbefolkninga. Under avhør i Balsfjord uttales blant annet fra lokalbefolkninga at de svenske østlappene er *Mangfoldige i Tall og Thi idet de ere saa Mange, saa er ingen plett i Fjeldene, som de jo om Sommeren overfarer.* Sjøl om Schnitler ikke sier noe spesielt om reinbeitene i grensetraktene, beskrives fjell, vatn elver og flytteleier/ferdselsårer inn mot Sverige av vitnene som ofte er østlapper eller har vært det, og er kjent i områdene.

Det meste av reinen som om sommeren på den tid var i ytre deler av Sør - Troms, passerte og beitet i Sjørdalsområdet vår og høst, jamfør det som er nevnt foran.

Mot slutten av 1700-tallet og ut over på 1800-tallet blei dalene i indre Troms kolonisert av folk som kom fra sør. Dette medførte mange konflikter mellom reindrifta og innflytterne og økte presset på beitene i grensetraktene. Både reinen og menneskene blei presset bort fra områder de tidligere brukte på våren og sommeren.

Der samene hadde sine gamle sommerboplasser og arbeidsgjerder ut mot kysten og i dalene, blei områdene kolonisert og tatt i bruk av andre. Gjerde- og boplassene var indirekte dyrket og egnet seg godt til slåtteland.

Bruken av utmarka til beite for husdyr og slåtteland økte også sterkt med koloniseringa og fortrengte reinen.

Etter hvert blei også fjelldalene tatt i bruk til seterdrift og mange av samenes gamle gjerde- og boplasser der blei til setervoller og slåtter. De var gjennom års bruk ryddet og gjødslet av reinen.

Agronom Haukeland skreiv blant annet i en rapport fra ei befarung i Troms amt 1870 følgende om forholdene i Skoelvdalen i Bardu:

Flere af disse Udslaater ere gamle Rengjærder og Leiringspladser, som ere frugtbargjort netop ved Lappernes Bedrift, og hvis Frugtbarhet ikke kan påregnes at vare i længre Tid uden fornyet opgjødsling. At de Fastboende udendvidre tager i Besiddelse saadane Rengjærder forarger Lapperne sig meget over, og synes det ogsaa ubilliget, at ikke tusindaarig Benyttelse skal kunne sikre dem for Fortrængelse fra deres gamle tilvante Pladser.

I samme rapport skriver Haukland følgende om forholdene i Iselvdalen i Målselv. *Men ettersom de Fastboende have trængt seg inn i Dalen med sit Sæterbrug, have Lapperne lidt efter lidt, dog ikke uden betydelig Kamp, måtte trække sig tilbage. Ifjor var det første aar, da der ikke stadigen har ligget Lapper her. Da Nils Bjørnstad - Kirkesdalens første Beboer - bygget sin Sæter i Iselvdalen, boede her aarligen 5 Lappefamilier. der tilsammen havde omkring 5000 Ren.*

Slåtterne vare den Gang ubetydelige, og Lapperne vare velvillige; alt gik af i god Orden, og forsikrede Bjørnstad, at der ingensinde oppstod Trætte. For Tiden har følgende Gaarder sætre her: Bakkehaug med 15 Kjør, Iselvmo med 20, Alapmo med 12, Revelvmo, 2 Sætre med 24 kjør, tilsammen 71 Kjør foruden Ungkreatur og Småfæ som havne her i 60 - 70 Dage. Naar hertil kommer Sæterslaatterne, saa er det let at indse, at Dalen av de Fastboende er saa vel benyttet, at Lapperne ikke samtidig kunne benytte den som Renhavn, uden at der oppstaar Uenighet. I den sidste Tid har derfor, som antydet, bestandig vært Kranglerier her; alle de gamle Familier ere lidt efter lidt flyttede bort, og er det nu mest Streifren som opholder sig i disse Trakter.

Eksemplene over er fra Saarivuomas bruksområde, men det var konflikter i Talmas bruksområde også. Det viser blant annet hendelsen på Bones i Salangsdalen der en same fra Talma sameby i 1838 blei slått i hel av en gårdbruker. Kolonistene hadde slått seg ned i et område som samene brukte til sommerboplass (leirplass) før bumenne inntok det. Samene meinte at boplassene stengte flytteleia deres. Da en av bumennene utvidet slåttelandet og havnegangen sin slik at samene blei trengt lengre opp i Stordalen, oppsto det konflikt som endte med at en av samene blei slått i hel.

I Melhusskaret og Liveltskaret blei det ført opp setrer på samenes leirplasser. Dette skapte sjølsagt konflikter og konkurranse om beitene.

I fjordene der det var mer sjø- og markesamisk bosetning, ser det ut til å ha vært mindre konflikter mellom reindriftnas folk og de fastboende. De snakket ofte samme språk og kunne være i slekt. Kulturkollisjonen var ikke den samme som for dølene.

Reindriftna blei av det offentlige sett på som en utdøende, tålt bruk som måtte vike for utviklinga. Ut over på 1800-tallet blei den behandlet av flere offentlige kommisjoner og det resulterte i Felleslappeloven av 1883. Den ga hjemmel til å dele reinbeiteområdene opp i distrikter og hadde regler om erstatning for skade som rein gjorde.

Kolonistene fikk eiendommer og rettigheter og samene måtte betale erstatninger for skade reinen fikk skylda for å gjøre på innmark, setervoller, utmarksslåtter, utmarksbeiter og avling. Det hevdes at enkelte gårdbrukere såg på erstatning fra

reindrifta som ei fast inntektskilde. Få stilte spørsmålet: Hva med samene og deres rett til landet, de var jo her før kolonistene?

Koloniseringa, lovgivinga og holdningene i samfunnet på 1800-tallet var dermed en sterk medvirkende årsak til det økte presset og den harde bruken av skogen og beitelandet i grensetraktene og dermed også i Sjørdalsområdet.

Hvor mange mennesker og rein som holdt til i Talmas bruksområde, området mellom Salangen og Rombaken, og østover til Leinavatnet i sommerhalvåret rundt århundreskiftet 1800/1900, er vanskelig å si eksakt, men i følge oppgaver var tallet i 1899 29 svenske reineiere med ca 5000 rein før kalving. Mye taler for at det virkelige reintall var betydelig større.

Den ekstensive reindrifta med store hjorder og begrenset gjeting, som slo igjennom etter innflyttinga fra Kautokeino på siste del av 1800-tallet, førte til at Talmas bruksområder i øst blei sterkere brukt på sommeren og at byen blei organisert i storgrupper på sommeren.

Polnograppa utnyttet i første rekke områdene vest for Sjørdalen mot Rombaken, men noen fra gruppa flyttet til Liveltskaret og ut mot halvøyene i vest.

Hovedboplass på våren, sommeren og høsten var i området ved Polnoviken.

Den andre gruppa utnyttet Duoddaras (Salvasskaret) som sommerbeite. De første årene hadde gruppa sommerbosteder flere steder, men fra 1906 var hovedboplassene på sommeren Vuoskojavri, øst for Leinavatnet, og Laimoviken i nordøstenden av Torneträsk.

Noen reineiere som på vinteren holdt til i Saarevuoma samebya, hadde på sommeren sin rein sammen med denne gruppa.

Bruk av skog.

På sommerboplassene gikk det mye skog til brensel og ikke minst til reingjerdene som blei bygd av skog. Boligen var for de fleste lavvoer, men enkelte bygde seg gammer. Lavvoen blei som ofte flyttet når skogen nær den var hugget ut.

På sommeren holdt familiene geiter for melk til ungene. Geitene kunne også beite litt skog i tillegg til at det gikk med noe skog til geitgammene som skulle beskytte geitene mot insekt.

Den ekstensive reindrifta med store hjorder og begrenset gjeting, førte til at reinen på ettersommeren trakk østover. For å hindre at den kom for tidlig inn på vinterbeitene, blei det på slutten av 1800-tallet bygget sperregjerde mellom Sjørdalen og Torneträsk i Havgavuopmi (Stordalen) og mellom Torneträsk og Leinavatnet. Det blei også bygget sperregjerde mellom Altevattnet og Innset for å hindre reinen i å trekke over til nabodistriktet i nord.

Til disse anleggene gikk de mye skog og samene blei av skogfolk beskyldt for å rasere skogen.

11. Merking av kalv, melking, geithold og samkvem med bygdefolk m.m.

I den gamle intensive reindrifta, foregikk merking av reinen i mindre merkegjerdar oppe i fjellet. Det var gjerne små steingjerdar, nes i vatn eller på en snøbre på varme dagar. Reinen var tam og det var ikkje behov for solide gjerdar av den typen som nyttas i dag. Merking av rein har således foregått over alt i sommerlandet. Etter hvert som reindrifta blei mer ekstensiv og reinen gikk mer fritt gjennom sommeren, blei det behov for mer solide gjerdar med ledearmar slik vi ser det ved merkegjerdet i Láirevággi i dag.

Den tid reinen var under gjeting og kontroll heile sommeren, starta ein med melking av simlene på ettersommeren. De blei da med visse mellomrom samlet i mindre gjerdar for melking. I mange høver var reinen så tam at melking kunne foregå utan gjerde, den blei bare samlet sammen. Melking av reinen kunne fortsette ut over høsten og fram mot årsskiftet. Det fortelles at enkelte familier når de flytta til vinterlandet på høsten, kunne ha med seg to pulklass med ost og tørket reinmelk. I tillegg kunne et pulklass bli levnet til de kom tilbake på våren. For å få mer melk av simlene, fikk kalvene ofte en form for klaver slik at de ikkje kom til å patte. I begynnelsen av august blei også en del kalver slakta for å få tynne kalveskinn som blei nytta til pesker eller dorker (ei skjorte med hårene inn mot kroppen). Kalveskinn blei spesielt brukt i klær til barn.

Da den ekstensive reindrifta slo igjennom på siste del av 1800-tallet og reinen som nevnt fikk gå mer fritt på sommeren, var det i første rekke på høsten at simlene blei melket. Dette var vanlig fram mot siste krig, men enkelte fortsette med det til etter krigen. De mange små gjerdetomtene en enda ser rester etter i store delar av bruksområdet, er i mange høver tufter etter gamle merkegjerdar.

Når samene tok til å holde geiter på sommerplassene Talma, er uklart, men det kan ha sammenheng med overgangen fra intensiv til ekstensiv reindrift. Da det blei slutt på melking av reinen på sommeren, fikk en større behov for annan melk og geitene kom inn som et alternativ. Det er også kjent at samer i Talma har holdt kyr for melk. Da fjøset på gården Tønseth i Sjørdalen brant vinteren 1904/1905, var det bare ei ku som tilhørte samene i Polnovika, som overlevde.

Det meste av samenes geithold foregikk i samarbeid med bygdefolk. På vinteren blei geitene fóret på gårdene i Salangsdalen (Bones) og i Sjørdalen. For Talmasamene var geitholdet noe begrenset av norske myndigheter av hensyn til skogen.

For å beskytte geitene mot insektplagen på sommeren, brukte samene geitgammer. Geitholdet blant samene tok slutt i løpet av 1950-årene.

Et viktig var å skjære sennegrass for bruk i fottøyet. Det var ikkje lite senna som skulle til gjennom året i en stor familie. På norsk side er det lite myrer i Sjørdalsområdet og det meste av senna blei derfor skåret på svensk side. Senna blei skåret på ettersommeren, tørket, bearbeidd og frakta med til vinterboplassen.

Syregras blei i løpet av sommeren samlet og laget til en slags grøt og spist eller lagret for seinere bruk. Det var en viktig c-vitaminkilde.

I tidligere tider var det vanlig at ulike planter blei høstet og nyttet til medisin, farging, barking og i forbindelse med religiøse seremonier m.m.

Mye av sine redskaper og annet husgeråd tok samene fra naturen her inne, fra skogen, reinen og andre dyr og fugler. Først var det å finne emner, behandle dem og deretter bearbeide dem. Skinn som skulle nyttes til fottøy, klær, seletøy, reimer, lassouer, sekker og annet, måtte bakes og bearbeides. Dette tok tid og alle ledige stunder blei nyttet. Når menneskene på kveldene satt ved bålet i lavvoen og snakket, brukte de neste alltid hendene til ett eller annet. Det kunne være skaller som skulle syes, seletøy som skulle repareres eller ting som skulle formes med kniven.

12. Reinbeitkonvensjoner.

Vi har tidligere nevnt Lappekodicillen som på mange måter var en konvensjon, avtale, mellom landene om samene og deres rettigheter. Koloniseringa og utbygging av landbruket på 1800-tallet medførte som nevnt ofte konflikter mellom den svenske reindrifta og det norske samfunnet. Dette førte til en felles lov for begge land.

Felleslappeloven av 1883.

Loven som var vedtatt i begge land, var på samme måte som kodicillen en form for avtale mellom landene.

Ved siden av at loven førte til inndeling av beiteområdene i distrikter, medførte den som nevnt store innskrenkninger i reindrifas bruk av landet og påla den erstatningsplikt for skader den påførte det øvrige samfunn, i første rekke landbruk. Loven fikk også, som vi tidligere har nevnt, konsekvenser for Sjørdalsområdet. Loven fratok indirekte reindrifas bruksområder og innskrenket deres rettigheter uten at den fikk noen kompensasjon for det. Sett med dagens øyne, var dette i strid med grunnlovens bestemmelser.

I distriktsinndelinga for Troms som kom i 1883, blei Talma samebys bruksområde delt i flere distrikt: 15. Området mellom Altevattnet - Østerdalen og Salangsdalen - Riksgrensa (Duoddaras), 16. Området mellom Salangsdalen - Salangen og Lavangen - Spansdalen, og 17 områdene fra Lavangen mot Rombake.

Unionsoppløysinga.

Ved unionsoppløysinga i 1905 fikk en Kalstadkonvensjonen som omhandlet »flyttlappernes rett til renbeite m.m.». På grunn av diverse uoverenstemmelser mellom landene, blei det i 1913 nedsatt en felles kommisjon som kartla og

vurderte reinbeitene. Som følge av dette blei landene i 1919 enige om en konvensjon som omhandlet reindrifas bruk av beitene og kryssing av grensa.

Den Norsk Svenske Reinbeitekonvensjonen av 1919 med endringer av 1949.

Konvensjonen av 1919 tråtte i kraft 1. januar 1923 og fikk stor innvirkning på den svenske reindriften i Troms. Arealene svensk reindrift kunne nytte i Troms blei redusert fra ca. 17.000 km² til ca. 11.000 km². Halvøya mellom Salangen og Lavangen og områder mot Herjangen og Rombaksfjorden falt ut som beite for svensk rein. Dette førte til at antall rein og reindrifutøvere økte og en fikk større konsentrasjoner av mennesker i grenseområdene mot Sverige. Enkelte av de svenske samene som hadde sommerbeite i Troms, blei også presset, til å flytte sørover i Sverige.

Ved konvensjonen av 1919 blei det gjennomført ei detaljert inndeling av de områdene svensk reindrift kunne nytte, i vår- og sommerdistrikt med fastsatte beitetider og reintall for de enkelte distrikt. På østsida av Sjødalen fikk en Salvasskaret sommerdistrikt og på vestsida Liveltskaret og Stordalen sommerdistrikter, og vårdistriktene Liveltskaret, Snørken, Stormyrbotn, Gratangen og Herjangen.

I perioden 1. mai - 14 juni kunne de svenske samene ha 16.000 og i perioden 15. juni - 1 oktober 39.000 rein på beite i Troms. De første årene etter at konvensjonen tråtte i kraft, var reieneierne nødt til å holde en del av reien tilbake på svensk side på våren for at den ikke skulle trekke til områder lengre vest som var forbudt for dem.

Det sier seg sjøl at verken samene eller myndigheten kunne følge eller håndheve de detaljerte bestemmelsene om reintall og innflytting som konvensjonen fastsatt heilt ut. Det blei derfor bare på papiret bestemmelsene blei gjennomført fullt ut. Sjøl om listene som hvert år blei sendt over fra svenske til norske myndigheter, inneholdt tall på rein og mennesker til de enkelte vår- og sommerdistriktene, var virkeligheten litt anderledes. Blant annet ser det ut til at innflytting av bare et begrenset reintall på våren blei dårligere overholdt etter hvert som årene gikk. Det kan også se ut som om de norske lappfogdene og lappeoppsynsmenn til en viss grad oversåg disse bestemmelser. I alle fall er dette tilfelle for tida etter 1945. Konvensjonen av 1919 fratok også reieneierne retten til å nytte en del gamle flytteleier. Dette gjelder bl. a. leia fra Bones ned Salangsdalen.

Endringene av konvensjonen i 1949, var blant annet en følge av at de svenske samene på grunn av vanskelig driftsforhold, problemer med landbruket, stengning og innsnevring av flytteleier og endrede driftsformer hadde sluttet å bruke noen distrikt.

Disse endringene medførte at arealet for svensk reindrift i Troms blei redusert til vel 8.000 km². Virkninga av dette blei størst for Saarivuoma - og Kønkämä samebyer.

Liveitlskaret og Snørken som delvis blei nyttet av Talmasamer, falt ut som beite for svensk rein i 1949.

Norske og svenske myndigheter hadde ansvaret for å se til at konvensjonen blei overholdt. Norske myndigheter hadde lappeoppsynsmenn til å ta seg av dette. Norske myndigheter såg på lappeoppsynet som meget viktig. Dette framgår blant annet av ei påtegning i ei oppsynsbok til en lappeoppsynsmann i 1924 fra reindriftsinspektør Kristian Nissen. Her skriver han at uten det *ville lappernes pliktfølelse - om der finnes nogen sådan - meget snart sløves og reindriften bli til ubotelig skade for den fastboende befolkning.*

Oppsynsmenn i Salangsdalen og Østerdalen hadde ansvaret for oppsynet i Talma samebys område.

De foretok turer i fjellet så vel vinter som sommer for å følge med hva som skjedd og meldte fra om dette til lappfogden. De førte kontroll med tid for inn- og utflytting, hvor reingjeterne oppholdt seg, ulovlig beiting, bruk av skogen, skade av rein m.m. De var bindeleddet mellom de svenske reieneierne og norske myndigheter. Samtidig som de skulle hjelpe samene, måtte de pålegge dem å gjete reinen slik at den ikke gjorde skade, eller pålegge de som flyttet til «ulovlig distrikt» å drive ut reinen. Dagbøkene fra lappeoppsynet viser at det ikke alltid var like lett for samene å følge frister for flytting og beitetid m.m. Beiteforhold, vær og vind kunne gjøre det vanskelig, men vi ser også eksempler på at sykdom, dødsfall og fødsler virket inn her og gjorde at en ikke alltid kunne overholde frister og grenser.

Det var viktig å påse at ikke svensk rein blei gående på norsk side på vinteren. Dersom det skjedd, kunne samebyen bli ilagt beiteavgift.

Svensk oppsynsmann og lappfogd var også hvert år på inspeksjonstur til samebyenes sommerbosteder. Den svenske oppsynsmannen bisto også samene i forbindelse med takster for skade svensk rein hadde gjort på innmark og i utmarksbeite.

Den Norsk Svensk Reinbeitekonvensjon av 1972 med endringer av 1985.

I 1964 blei det nedsatt en svensk norsk kommisjon som utredet beiteforholdene og den felles reindrift i de to land. Denne avgå si innstilling i 1968 og på grunnlag av den forhandlet landene seg fram til en ny reinbeitekonvensjon som gjalt fra 1972 og fram til 1. mai 2002. Konvensjonen av 1972 mer enn halverte de arealene svensk reindrift hadde tilgang til i Troms etter 1949.

Beitetida for svensk rein i Norge på høsten blei begrenset fra 1. oktober til 15. september.

De svenske samers sommerbeiter i Troms blei ved konvensjonen i 1972 redusert fra ca. 8000 kvadratkilometer til ca. 3150. Ved endringen av konvensjonen i 1985 fikk de 724 kvadratkilometer tilbake.

For Talma Sameby medførte konvensjonen av 1972 at de mistet alt sommerbeite vest for Sørtdalen samt Njuoratjávri-området på svensk side vest for Torneträsk og

Báhcajeahkál-området i østenden av sjøen. Disse to området blei utlagt som vinterbeite for norsk rein.

Ny reinbeitekonvensjon ?

Som nevnt gikk gjeldene reinbeitekonvensjon med Sverige ut 1. mai 2002. Den er nå forlenget til ny konvensjon er forhandlet fram. På bakgrunn av dette blei det i 1997 nedsatt en Norsk Svensk Reinbeitekommisjon for å utrede spørsmålet om beiting over landegrensa. Kommisjonen har i 2001 lagt fram si innstilling med forslag for de to lands regjeringer.

Dersom forhandlerne fra de to land følger de framlagte forslag, vil reineierne i Talma i framtida kunne nytte de samme områder som nå, men det er ikke fremmet forslag på beitetider og reintall. Det forutsettes at områdene skal nyttes som i dag, men samebyene skal ikke på samme måte som nå vær nødt til å søke om å få flytte tidligere inn på våren dersom beiteforholdene tilsier det. Samebyene får i større grad styring med bruken av sitt beiteland. Etter søknad fra sameby eller distrikt, skal ei egen reinbeitenemnd kunne fastsette beitetid eller reintall for et område.

Norsk reindrifts rett til å nytte svenske sommerbeiter som vinterbeite, vil falle bort. Det skal ikke kunne skje dobbel bruk av områdene.

Norske reineiere fra Gielas reinbeitedistrikt vil etter forslaget beholde de vinterbeiter de har innenfor Talma samebys område. I tillegg får de sammen med Hjertind og Mauken distrikter rett til vinterbeite i et område lengre øst i Sverige. Kommisjonen peker også på at flere av grensegjerdene/sperregjerdene som er bygget, er uheldig for reindriften og bør fjernes.

13. Flytting og mekanisering av reindriften m.m.

I jakt- og fangstsamfunnet og i det meste av tida nomadiserende reindriften har eksistert, har beina vært det viktigste framkomstmiddel. På vinteren nyttet en ski og det er kjent at ski var i bruk for flere tusen år siden.

Når reinen blei tatt i bruk som trekk- og kløvdyr, er uklart, men det skjedde lenge før overgangen til tamreindriften. Sjølsagt har reinen vært brukt som trekkdyr i det aktuelle området både i tida med villreinfangst og seinere.

På vinterføre har både pulk og slede vært nyttet, men i skogsområdene der de samene som brukte grenseområdene holdt til på vinteren, var pulken enerådende. På steder der det var mer åpne vidder og hardere snø, var det mer vanlig med slede. Dette var blant annet forholdet i Kautokeino.

Når reineierne som skulle til områdene vest for Sjørdalen, forlot vinterboplassen nede i skogen i Sverige på ettervinteren, hadde de lange raider med kjørerein der det meste av det de trengte på flyttinga og under oppholdet i vår- sommer- og høstlandet, var lastet opp. I tillegg hadde alle familiemedlemmene og gjeterne sine kjørerein.

Under flyttinga mot vest, kunne det bli flere opphold avhengig av været, føret og beiteforholdene. Under opphold måtte en laste av det som var nødvendig for å slå leir.

Når en kom fram til vår- eller sommerboplassen i månedskift april/mai, var det å organisere seg. For noen av familiene som hadde sommerbeite ut mot kysten, varte oppholde her inne til fram mot st. Hans. Da flyttet de videre med kløvrein. På vårplassen blei alt som de ikke hadde bruk for i sommerlandet, levnet.

I siste del av august kom de tilbake til vår-/høstplassen sin. Da kom de flyttende med kløvreinen.

På høstplassen blei de liggende ut over høsten til vatn og myrer fraus til og det kom snø slik at de kunne bruke kjørerein og pulk. Flyttinga ned mot vinterlandet tok tid. Beitene blei utnyttet og reinen beitet seg nedover mot skogslandet der de normalt var framme ved juletider. På vinterlandet var byene delt opp i flere grupper, siiedar, for å utnytte beitene best mulig. Etter overgangen til ekstensiv reindrift med større hjorder på sommeren, blei skilling og oppdeling i mindre hjorder gjennomført før en forlot høstplassen. Rester etter større og mindre skillegjerder finnes det flere av i området fra Sjørdalen og østover. De fleste skillingene skjedd i området Vuoskojávri - Laimoviken.

I grove trekk var dette mønstret for reinflyttinga i Talma sameby fram til 1940/45. Etter den tid har det skjedd store endringer. Det skilles i færre hjorder på høsten og skillingene skjer også i høstområdene i Sverige.

På våren skjer egentlig ingen flytting nå. Reinen slippes nede på vinterlandet og trekker mot vår- og sommerbeitene i Norge. Gjeternes oppgave er å følge reinen og passe på at den ike trekker for tidlig inn på norsk side. I år med dårlige beiter nede i skogslandet, går mye av reinen oppe i fjellet store deler av vinteren og da hender det at en del rein trekker over på norsk side.

De seinere år har noen reineiere fóret reinen i år med dårlige vinterbeiter. Denne reinen blir slept seinere og kommer ikke til Norge før i juni. Det er delte meininger blant reineierne om slik fóring.

De gamle flytteleiene fulgte de naturlige overgangene mellom landet i øst og vest. For Talma sameby og de fra Saarivuoma som har nyttet Duoddaras og områdene vest for Sjørdalen, har det vært flere hovedleier. Ei av disse har fulgt Altevatnet, ned Østerdalen, krysset Sjørdalen og fortsatt over Melhuskaret til Liveltskaret og videre over Salangsdalen til området mellom denne og Lavangen/Spansdalen (Snørken og Gielas). Ei lei kommer over Geavdnjávri og deler seg i vestenden med en arm over mot Innset og ei over mot Torneträsk. Ei hovedlei kommer på nordsida av Torneträsk og følger oppe i lia langs vatnet, krysser Avzevuoddo og fortsetter vestover gjennom Njuoratjávri-området og deler seg i flere leier med ei som går ned Budalen til Bones. Herfra kunne en gå ned Salangsdalen til Snørken, eller gjennom Raudalen over mot Gresdalen/Lapphaugen.

Leiene fulgte i grove trekk dalganger og åpne fjellområder. Det var nødvendig når en skulle fram med lange pulk- eller kløvraider.

På samme måte som flyttingene til og fra beitelandet i Norge har endret seg, har også reindriffta gjennomgått store driftsmessige endringer. Fram til rundt 1960 var det på vinteren kjørerein og skiene som blei brukt i reinarbeidet. På sommeren var

det beina og kløvreinen. På de store sjøene har båter av ulike slag alltid vært nyttet.

Hunden her alltid vært en god hjelper i arbeidet med reinen. Samling til merking foregikk ved at gjeterne gikk og sprang på sine bein og nyttet hunden for å få reinen inn i gjerdet. Avhengig av vær og vind kunne det gå fra noen timer til flere dager på å få en hjord inn i gjerdet. Når reinen kommer i gjerdet og har roet seg litt, starter merkearbeidet. Reinen blir til vanlig tatt i gjerdet på natta og merkearbeidet avsluttes på morgenen. Da slippes reinen ut og menneskene går trøtte til sine lavvoer og hytter.

Reineierne i de svenske samebyene i Troms nytter fortsatt lasso i merkearbeidet. De har ikke gått over til moderne merketeknikk med bruk av kverner og klaver for å få slått fast eiendomsretten til kalvene. På mange måter er det et positivt trekk at de holder på de gamle tradisjonene.

Etter rundt 1970 har arbeidet med samling av reinen på sommeren i Talmas siidaområde, som ellers i reindriftsområdet, endret seg. Gradvis er terrengmotersykkelen tatt i bruk og i dag er det nesten ingen som løper på beina etter reinen oppe i fjellet. Motorsykkelen gjør også at hunden brukes mindre. Talma sameby bruker også hester i forbindelse med samling for merking av kalv. Snøscooteren som blei tatt i bruk etter 1960, medførte store endringer i reindriften. I løpet av få år forsvant kjørerein. Alt arbeid med reinen ut i fjellet skjer nå med snøscooter på vinterføre. Snøscooteren gjør det lettere for reingjeteren å kunne bo sammen med familien. Der avstandene før kunne måles i dager, måles de nå i timer. Snøscooteren førte også til at kontrollen med reinen blei bedre.

Alt ettersyn med reinen på våren skjer ved bruk av snøscooter. På våren fraktes også utstyr og ved til sommerboplassene inn med snøscooter. Helikopter blir nyttet til frakt inn til sommerboplassene, men det nyttes også i en del tilfeller til samling av rein for merking, eller utdriving på høsten..

Mekanisering av reindriften har medført store endringer i sammensetninga av reinhjordene. Tidligere besto hjordene for en stor del av kastrater som blei nyttet som kjøre- og kløvrein. En del okser blei også kastret for seinere slaktning. Dette er det nå slutt på og andelen simler er økt tilsvarende.

Kostnadene i reindriften har som følge av mekanisering, økt sterkt og for å klare seg økonomisk, trenger den enkelt reineier flere rein. Det kan i neste omgang føre til press på beitene dersom ikke antall reineiere reduseres. Mange løser dette ved å ha mer eller mindre fast arbeid utenfor reindriften, men det kan også føre til vansker og problem for driften.

Mekaniseringa har gjort næringa hardere mot naturen og dermed også mot reinen.

Reineierne i Talma bodde tidligere i lavvo i vinterbeitelandet. Først rundt 1950 blei det vanlig med vinterhus.

Hvem er reineiere?

Svaret på dette spørsmålet var enklere tidligere. Går vi tilbake til første del av forrige århundre, var alle som var i reindriften, heile familien, sysselsatt i næringa. Samfunnsutviklinga med pengehushold og økonomisk vekst har endret på dette.

Vandrer du i dag rundt i et merkegjerd i grensefjellene, mens menneskene løper rundt og lassoenesuser gjennom lufta, vil du ved å snakke med folkene, oppdage at enkelte av de som løper etter reinen, har sin arbeidsplass i en eller annen bedrift, er lærer eller har en annen jobb sør i Sverige. De er her oppe et par hektiske sommerveker for å merke sine rein. Reindriften er blitt en hobby eller en fritidssyssele for noen.

De reineierne som arbeider med reinen heile året, blir færre. For å klare alt arbeidet, mekaniserer de reindriften mer og mer. Det blir også økt behov for nye gjerd mot nabobyene og inn i Norge for å holde reinen atskilt. Ved siden av dette er de som har familie, nødt til å ha en ektefelle eller samboer som arbeider utenfor reindriften, for å klare alle forpliktelsene.

De som arbeider med reinen, er tvunget til å slakte for å leve, mens de som har arbeid utenfor næringa, ikke i samme grad er nødt til det. Det kan føre til samarbeidsproblem, høgt reintall og press på beiter som fra før er hardt belastet. Mange stiller spørsmål ved om reindriften, samekulturen og naturen på sikt er tjent med ei slik utvikling.

14. Talma sameby på 1900-tallet.

Polnograppa.

Vi har tidligere nevnt at Polnograppa som på slutten av 1800-tallet utnyttet områdene vest for Sjørdalen gjennom sommerhalvåret, hadde hovedbostedet ved Polnoviken. De første årene hadde de boplassene i høyden opp mot skogbandet på vestsida av Avzevuoddo. Her finner vi i dag rester etter gammetufter. Dette skal, i følge Isak Ruong 1937, være de første torvkåtene bygd av samer fra Talma. Sjø om dette var hovedbostedet for gruppen på sommeren først på 1900-tallet, hadde flere familier sommerplass ulike steder lengre vest i sommerlandet. Vest for Avzevuoddo finner vi i dag også rester etter gamle sperregjerd som har vært nyttet for å hindre reinen å trekke for tidlig østover og blandes med reinen i Duoddaras på høsten. I 1909 var dette stengslet som da var gammelt, forfalt på grunn av at det var forbud mot å hogge skog til stengslet på norsk side. Det samme var forholdet med stengslet ved Staggunjunni som skulle hindre reinen i å trekke ned Sjørdalen og komme på bøndernes jorder og beitemark. Polnograppen hadde også arbeidsgjerd som har vært nyttet i forbindelse med melking, merking og skilling av rein, men også de ser ut til å ha vært forfalt i 1909. Seinere blei boplassen flyttet ned mot Polnoviken og delvis heilt ned til stranda. Under oppholdet her blei det fisket på våren og sommeren. Denne gruppa dreiv si reindrift heilt adskilt fra resten av reindriften i Talma på sommeren. Hovedbeiteområdene for gruppa var områdene vestover mot Liveltskaret og vest for Salangsdalen mot Gratangen og Rombaken. Mens familiene på sommeren holdt til i Polnoviken, fulgte gjeterne reinen og hadde faste vokterplasser ulike steder i sommerlandet.

Sommerlandet besto av høge, steile fjell, større og mindre isbreer og mange djupe daler. Her var mye frodig og godt sommerbeite og det blei sagt at reinen her var tyngre og feitere enn i noe annet sommerdistrikt.

Men distriktet var ikke lett å drive i. De mange dalene og det oppdelte landet gjorde det vanskelig å få samlet alle rein. Klarte en ikke å få samlet ut all reinen og få den over Avzevuoddo, Sördalen, før høststormene og snøen kom, kunne tapene bli store. Rein som blei igjen i sommerdistriktet kunne ofte stryke med i løpet av vinteren.

I første del av 1930-tallet opphørte Talmasamenes flyttinger til Liveltskaret og Snørken. De som dreiv her hadde etter dette sommerbeite i Duoddaras.

Reineierne som utnyttet Stordalen var siste gang meldt til distriktet i 1936. Dermed var flyttingene over Avzevuoddo opphørt for en periode.

Grunnen til denne oppgivelsen var for en stor del de problem som konvensjonen av 1919 medførte og konflikter med landbruket. Men vanskelige vintrer med mye snø, is/flein i fjellet og store tap var også medvirkende.

I boka «*Fjellapparna i Jokasjärvi socken*» 1937 skriver Isak Ruong bl. a, følgende om dette: *Ännu svorare är situationen nu, sedan utarmningen till följd av krisen fortskridit ännu längre. Flytningar med slädraider äro för et stort antall familjer efter de senaste flenåren en omöylighet, då nesten alla tama oxar forlorats och de hanrenar, som funnes kvar, behövs till slakt- och avelsdjur. Gennom massutarming av rennomader övergå storvisten till rena fiskarlappviste, som genom ökning av nödbodskapen och geterna tendera att förvandlas till nybygggarbyar».*

Dette blei virkeligheten for gruppen som hadde sommerboplass i Polnoviken. De mistet det meste av reinen sin og kunne ikke fortsette med flyttinger. De blei fastboende i Polnoviken en del år og livnærte seg av fiske og geithold.

Sannsynligvis hadde noen av dem også ei ku. En gammel same, Nils Anders Nia, 80 år, fra samebyen på sørsida av Torneträsk, som på sommeren pleide være hos slektninger i Polnoviken i 1930-årene, forteller at samene her høstet før til geitene i liene og trulig også oppe i Avzevuoddo. Kanskje er dette årsaken til noe av de fine engene vi har her.

Da militæret etablerte seg i Polnoviken rundt 1940, flyttet Polnogruppen sin boplass 5 km lengre østover til Djupviken.

Seinere gikk noen fra denne gruppen ut av reindriften, mens to familier sluttet seg rundt 1950 til gruppen som hadde sommerbeite i Duoddaras.

I 1945 blei bruken av Stordalen som sommerdistrikt tatt opp igjen. Da flyttet noen familier fra Kønkäma sameby (den nordligste samebyen i Sverige med sommerbeite i Lyngen-/Tromsøområdet) på sommerbeite i Stordalen. Familiene tok sommerboplass i Vuolep (nedre) Njuoratjavri, mens gjeterne holdt til lengre vest i sommerdistriktet. Seinere flyttet de sommerboplassen nærmere Vassijaure. Denne gruppa fortsatte å nytte Stordalen som sommerdistrikt fram til første del av 1960-tallet. Da førte vanskelige forhold til at høstflyttinga gikk dårlig og mye av reinen som blei gående i sommerdistriktet ut over vintrene, strauk med. Formell flytting til Stordalen opphørte i 1964, men undertegnede var sjøl med og slaktet ned rein som var blitt gående igjen her vinteren 1966.

Under sitt opphold i Stordalen, nyttet gruppa Sjørdalsområdet som beite under flytting vår og høst.

Reineierne i Polnograppa etablerte seg seinere sammen med resten av Talma sameby i Duoddaras.

I 1964 opphørte således Talma samebys bruk av områdene vest for Sjørdalen og dalen er således vestgrense for samebyen nå.

Duoddaras.

Rundt århundreskiftet 1800/1900 hadde de som nyttet Duoddaras flere sommerboplasser i området, blant annet i Havgavuopmi/Stordalen, men i 1906 var som nevnt hovedbostedene på sommeren Vuoskojávri og Laimoviken. Gjeterne var på sommeren utplassert ulike steder og på sommeren var heile familien med i fjellet på kalvmerking.

Bihppas, Havgavuopmi, lia ned mot Torneträsk og området på østsiden av Sjørdalen var viktige kalvingsområder i Duoddaras. Oppe på Staggunjuni, bygde samebyen i 1928 gjetergamme og sperregjerdet som skulle hindre reinen i å trekke ned i Sjørdalen, blei vedlikeholdt.

Laimovikgruppa holdt til i område Riksojohka - Snurijohka, 6 - 7 km øst for Avzevuoddo i forbindelse med merking av rein på sommeren. Her hadde de sine lavvoer og merkegjerdet som delvis låg på norsk side av grensa. I dette området er det mange forminner både fra denne tida og tidligere perioder.

Vuoskogruppa hadde sin hovedmerkeplass ved Stalluvaddjajohka nord for Noaidon. Familiene holdt til nede ved Altevatnet sør for nevnte elv. Her hadde de sine lavvoer og magasiner.

Reinen til gruppene gikk stort sett sammen i en hjord på sommeren.

Den perioden gruppene låg her og merket rein, var det gjerne slik at de annenhver gang hadde rein i gjerdet på nordsida og på sørsids av fjellet. Ei gruppe måtte således vandre over fjellet hver gang reinen var i gjerdet.

Reineierne i Vuoskogruppa hadde som nevnt hovedbostedet i sommerhalvåret ved Vuoskojávri og båten var et viktig framkomstmiddel for dem. Fiske i Altevatnet og Leinavatnet var viktig for husholdet på sommeren og mange av reineierne dreiv med garnfiske i vatnene. Det var en del av deres næring.

De fra Saarevuoma sameby som hadde sommerbeite sammen med Talma, utgjorde en del av Vuoskogruppa.

Siden første del 1970 har Talma sameby hatt et hovedmerkegjerdet på sommeren. Det er bygd opp i Láirevággi, øverst i Salvasskaret. I området der det første gjerdet blei bygget, ligger et gammelt steingjerdet. Det samme finner enn oppe på Noaion.

I Láirevággi er det nå bygget opp en sommerby der de enkelte familiene har sine små hytter der de holder til to - tre veker i juli i forbindelse med merking av reinen. Før merkinga starter kommer de fleste reineierne med bil opp til Altevatnet og vandrer, kjører eller tar helikopter opp til sommerplassen. Når merkinga er over vandrer de fleste ned og tar bilen tilbake til Sverige. Men noen kommer fortsatt

med båt fram Leinavatnet og Altevatnet eller over fjellet. Ja, noen kommer til og med ridene etter fjellkjeda.

Samebyen har flere gjeterhytter på norsk side som nyttes i forbindelse med ettersyn av reinen og ved samling for utflytting på høsten. På høsten skjer skilling i vinterhjorder ved riksgrensen sør for Vuoskojávri. Her skjer til vanlig også uttak av slaktedyr.

Saarevuomsamene som tidligere flyttet sammen med Talma på sommeren, er nå blitt en del av Talma.

I Talma sameby var det i 2002 38 hovedeiere. Reintallet i byen var før kalving ca. 5000.

15. Norsk reindrift i Sør-dalsområdet.

Som tidligere nevnt, er de fleste reineierne som har flyttet gjennom området etter 1751 svenske samer, men en og annen har vært norske.

I 1904 og i 1914 flyttet noen familier fra Kautokeino til Salangen med rein. De hadde sommerbeite i de samme områdene som Polnograppa. På vinteren flyttet de i første omgang til Sverige og grensetraktene, men dreiv seinere heilårsdrift i Salangen/Lavangen. Denne reindriften opphørte etter hvert ved utflytting og ved at de blei fri for rein.

I april 1965 flyttet Eiragrappa si reindrift fra Kautokeino til Salangen/Lavangen. De første år dreiv gruppa heilårsdrift i områdene vest for Sør-dalen samt i Salangen, Lavangen, Gratangen og de deler av Narvik som ligger øst for E 6 mot Rombaken. Heile dette området har seinere, i 1993, fått betegnelsen Gielas reinbeitedistrikt. Enkelt vintrer beitet en del av deres rein også øst for Sør-dalen.

Ved Reinbeitekonvensjonen av 1972 blei gruppa tildelt Njuorajávri-området, området vest for Torneträsk mellom jernbanen og Riksgrensa, og området Patsajäkel øst for Torneträsk og Torneälv til vinterbeite. I en periode på 20 år fra 1972 nyttet gruppa begge områdene som vinterbeite, men de seinere år har gruppa ikke nyttet det østre området. Under flytting til det østre området blei reinen flyttet på isen etter vatnet eller med bil. De seinere år har gruppa nyttet området inn mot Sør-dalen, men har i liten grad vært øst om Sør-dalen med reinen på vinteren. Gruppa har ingen tekniske anlegg i Sør-dalsområdet.

Eiragrappa har sine tekniske anlegg vest i distriktet samt i området ved Vassijaure. Hvordan det blir med gruppas drift i framtida avhenger av hva som kommer ut av framtidige konvensjonsforhandlinger, men mye taler for at Sør-dalen i framtida blir et skille mellom norsk og svensk reindrift.

1. april 2001 var det fem aktive reineiere med tilsammen ca. 800 rein i Gielas reinbeitedistrikt.

16. Beitepress og vegetasjon.

Foran er det pekt på at presset på grensetraktene har økt som følge av grensedragninger, konvensjoner, endringer i reindrifta samt samfunnsutviklinga med kolonisering og utbygging. Hva innebærer dette presset for naturen og grunnlaget for reindrifta i Sør-dalsområdet?

Naturen er ikke statisk, den er i stadig endring ut fra de faktorer den blir påvirket av.

Sterk beiting og mye tråkk, spesielt i varmt, tørt vær, påvirker vegetasjonen og sliter den ned. Rike lavbeiter er mest utsatt. På steder der vær og vind i tillegg står på, kan dette over tid føre til erosjon. Vi finner mange eksempel på dette i grensetraktene. Det vises her til vegetasjonskartlegging og beitevurdering av norske - svenske konvensjonsområder som er utført av NORUT INFORMASJONSTEKNOLOGI AS i 1995. Disse registreringer tyder på at andelen av eksponerte rabber hadde økt på 1980-tallet og fram til 95. Andelen rabber med lav var redusert i samme periode. Det samme var forholdet for det meste av grenseområdet i den perioden.

Hvordan endringen har vært etter 1995 er vanskelig å ha noe formeining om, men det er lite som tyder på noen bedring av situasjonen.

Ut fra dette kan en stille spørsmålet; hvordan ville vegetasjonen i Duoddaras sett ut i dag dersom det over lang tid ikke hadde forekommet reinbeiting her?

Sjølsagt ville vegetasjonsbildet vært et annet enn i dag. Noe av svaret på spørsmålet vil vi få ved å studere områder som reinen ikke kommer til, blant annet nede i canyon. I lyngvegetasjon på slike steder finner en ofte ei tett lavmatte.

Mye taler for at store deler av grensefjellene og områdene østover på svensk side ville hatt et relativt rikt lavbeite uten reinbeiting. Det ser vi eksempel på andre steder der det er tilsvarende forhold for lav og lite beitepress.

De indre deler av Finnmarksvidda er et sammenhengende lavområde som gjennom sterk beiting over en årrekke gradvis endrer seg mot det vi ser i grensetraktene i Indre Troms i dag. Peiker ikke dette mot at grenseområdene og områdene lengre øst i Sverige en gang har vært i samme situasjon som Finnmarksvidda i dag, og at stort beitepress i perioder de to - tre siste århundrene, har slitt ned lavbeitene og dermed endret sammensetninga av vegetasjonen til det vi ser nå? Slik nedbeiting kan ha redusert lavproduksjonen og dermed også grunnlaget for reindrifta. Produksjonen på et lavbeite er innenfor visse grenser avhengig av lavmengden på stedet. Mye lav gir stor produksjon, lite lav liten produksjon. Det er som penger i banken; mye penger gir stor avkastning, lite penger gir liten avkastning

Når det gjelder naturen, er ikke det eine bildet av den mer riktig enn det andre, men den eine tilstanden produsere mer lav enn den andre. For reindrifta er det viktig å holde beitene i en tilstand som gir størst mulig avkastning over lang tid. Denne tilstand ligger et sted mellom de ytterpunktene; ei tett lavmatte og en grusrabbe.

På den annen side er det klart at de frodige gras- og urtebeitene i områdene vest for Sør-dalen på langt nær utnyttes. Sterkere bruk av disse områder og mindre

bruk av Duoddaras på sommeren slik det skjedde i tidligere perioder i reindriffta, ville gitt en bedre økologisk utnyttelse av beiteressursene.

17. Samiske navn, hva forteller de?

Et blikk på kartene som dekker grensetraktene, viser at de samiske navnene er heilt dominerende. Det forteller alt om hvem som har brukt områdene.

De fleste norske navnene i grensetraktene, er enten oversettelser av samiske navn eller samiske navn som har fått en fornorsket uttalelse. Dette gir navn som ikke betyr noe, eller får annen betydning.

Samisk er et naturspråk som er tuftet på naturen og bruken av den. Ut fra navn i naturen vil vi ofte kunne lære noe om hvordan det ser ut på stedet som navnet beskriver. Som eksempel kan nevnes navn på fjell der ulike navn angir formen, om det er lett eller vanskelig å ta seg fram over fjellet, om det er reinbeite der og lignende. Navn kan også være knyttet til enkeltpersoner eller hendelser.

Når det gjelder reinen, beskriver et stort antall ord ulike farge- og gevirvarianter på dyrene slik at de kan kjennes igjen ut fra en kort beskrivelse.

Moderne teknologi kan lett føre til at den naturbeskrivende delen av språket blir mindre brukt og går i glømmeboka. Øreklips og halsband med farge, nummer og til og med databrikker brukes i dag for å identifisere dyrene. Du trenger ikke kjenne dyrene like godt som tidligere.

Snøscooter, kart og GPS gjør også at brukerne ikke har samme behov for å bruke navn som beskriver stedet. Stedet beskrives nå bare med tallkoordinater. På sikt vil denne utviklinga redusere kunnskapen om naturen og gjøre kulturen fattigere.

Som eksempel på hvordan navnene beskriver naturen, skal vi i det etterfølgende se på noen eksempel fra det aktuelle området.

Alddesjávri er det samiske navnet på Altevatnet. Sør for Geavdnjávri (Kjelvatnet) ligger fjellet Stuor Alddas.

Alddas er betegnelsen for overlæret på skaller/komager. Det strekker seg fra komagspissen til overkanten på leggen. Det betegner også den rette overmeien på sleden. Altevatnet er langt og kan derfor sammenlignes med overlæret og overmeien. Mye taler for at Altevatnet således er en fornorsking av det samiske navnet.

Navnet Hávgavuopmi tyder Gjeddskogen og her bør det samiske nyttes i stedet for det norske Stordalen. Et av Talmasamenes sommerbosteder ligger som nevnt ved Vuoskojávri, Abborvatn. Det forteller at her fisker de abbor.

Stuora Jerta (riksrøys 274) tyder det store runde fjellet og er en god betegnelse på fjellet.

Noaidon på sørsida av vestenden av Altevatnet tyder troll og går på trolldom. Ordet ditto som går igjen i mange av navnene vest for Salvasskaret, tyder spurvhauk. Ruovde som også går igjen i flere navn, tyder jern og henspiller på at her finnes jern. Staggunjuni tyder stange-ende/nesen.

Lullehacárro på østsida av Avzevuoddo tyder den østre fjellryggen eller østboernes fjellrygg. Det kan vise til at her holdt folkene fra øst til.

Polno eller Boldno som går igjen i navnene her tyder rund haug. Fjellryggen vest for Avzevuoddo (dalbotn) kalles Njunnis som tyder nese eller fjellende. Jalgessvarri og Rieppeccákka vest for Sørtdalen tyder slettfjellet og skartoppen.

På svensk side vest for Torneträsk ligger sjøene, Bajip Njuorajávri og Vuolip Njuorajavri, øvre og nedre grunnvatn.

Disse eksemplene fra navnebruken i området forteller sammen med alle kulturminnene at her har vi et samiske kulturlandskap som har vært i bruk siden isen trakk seg tilbake fra Nordkalotten.

18. Inngrep i beitelandet m.m.

Vi har foran sett hvordan samfunnsutvikling har påvirket beiten og utviklinga i reindrifta i grensetraktene. Mange av de tekniske inngrep i området er en følge av denne utviklinga.

Alle inngrep og aktiviteter i naturen her inne, stort eller lite, påvirker den og dermed også reindrifta. Hvor stor virkninga blir for den, avhenger av en rekke forhold. Her kan blant annet nevnes hvor og når skjer det, omfanget, hvilke beite går det ut over, berører det trekk- eller flytteleier for rein. Reindrifta i Sørtdalsområdet er i begrenset grad direkte berørt av store inngrep og aktiviteter, men en del forhold virker inn. Noen inngrep utenfor eller i utkant av det aktuelle området virker også inn på reindrifta inne i området.

Kraftutbygging.

I forbindelse med utbygginga av Altevatnet rundt 1960 skjedde mye av aktivitetene i Talma samebys områder. Ved oppdemming av Altevatnet blei Talma sameby påført tap av beiteland langs heile sørsida av vatnet. Deres sommerplasser blei satt under vatn. Enkelte flytte- og trekkleier blei også satt under vatn. Barduelvas sperrende effekt for reinen blei sterkt redusert ved tørrlegging av elva fra dammen og nedover. Ved oppdemming og reguleringsinngrepene gikk også en rekke kulturminner tapt.

Disse inngrepene virket ikke direkte inn på Sørtdalsområdet, men indirekte fikk det virkninger ved at beiteland gikk tapt og det skjedde omlegginger i reindrifta. Fiske i Altevatnet var en viktig del av livsgrunnlaget for medlemmene i samebyen. Viktige fiskeplasser blei ødelagt og kvaliteten på fisken blei redusert ved reguleringa. Ved dom i Høyesterett av 1968 blei Talma samebyen tilkjent erstatning for tapt beite og fiske som følge av regulering av vatnet. Dommen var av stor prinsipiell betydning og slo fast at reindrifta har ekspropriasjonsrettslig vern mot større naturinngrep i sine bruksområder.

Gjennom samebyens bruksområde fra Innset og østover blei det rundt 1970 ført fram kraftlinje til radarstasjonen på Maisavárri.

Skogbruk.

Det er ikke drevet skogbruk på norsk side som har påvirket Talma sameby, men på svensk side er samebyer påført betydelige ulemper på grunn av moderne skogbruk på vinterbeitene.

Militære utbygginger.

Setermoen skytefelt ligger delvis i det gamle bruksområdet for Talma sameby. Ved endring av Reinbeitekonvensjonen i 1949 falt Liveltskaret ut som svensk sommerbeite, men kom ikke med i distriktsinndelinga for Troms av 1963. Først i 1993 kom Liveltskaret formeldt med i distriktsinndelinga på nytt som del av Gielas reinbeitedistrikt, sjøl om området hadde vært brukt som beite for rein det meste av tida. Skytefeltet og aktivitetene der gjorde det vanskelig for distriktet å nytte området. Dette førte også at fjellene mellom skytefeltet og Sjørdalen blei begrenset og vanskelig å bruke på en rasjonell måte. De seinere år har derfor områdene nærmest Sjørdalen vest for denne vært lite nyttet. Dette kan en bl. a. se på lavbeitene i Liigevuopmi.

Hyttebygging og turisme.

Spesielt i områdene mot Altevatnet har det skjedd storstilt hyttebygging. Dette har direkte lagt beslag på noe beiteland. Den indirekte virkninga av hyttene og den aktivitet de medfører påvirker reindrifta i store deler av samebyens område. Båttutfarten innover Altevatnet og Leinavatnet har også både direkte og indirekte påvirket samebyens reindrift på våren og sommeren.

Turisthytter og turstier.

Fra gammelt har det vært ferdselsåre opp Sjørdalen og over til Sverige. I forbindelse med bygging av Ofotbanen rundt forrige århundreskifte, var det mye trafikk her. Bønder i Bardu leide bl. a. slaktedyr over til Sverige og solgte dem til kokkelagene på Ofotbanen. Der fikk de bedre betalt for kjøttet enn hos handelsmannen i bygda. Samene i Polnoviken leide geitene sine her når de på høsten og våren førte dem til og fra Sjørdalen der bøndene fóret dem over vinteren.

Rundt 1900 blei stien over fjellet og ned Sjørdalen rustet opp og vardet. Folk fra Sjørdalen gjorde arbeidet og fikk betalt for det. Det er uklart hvem som betalte, men det hevdes at det var Den Norske Turistforening.

Det ligger ei turisthytter sentralt i Sjørdalsområdet, Lappjordhytta. Fra denne fører det tursti over til Altevatnet, ned Sjørdalen og ned til Polnoviken, Torneträsk. Stien over til Altevatnet går forbi Talmas sommerplass og merkegjerdet i Lairevaggi.

En kan ikke se bort fra at hyttene og stiene indirekte kan påvirke reindriften, men den tid på året reinen er mest utsatt for uro, mai - juni, er det på grunn av føreforholdene lite ferdsel i fjellet. Gjennom Lairevaggi går stien utenom gjerdet, men krysser inndrivingsleia. Dersom folk vandrer her når reinen er under inndriving, kan det forekomme problem dersom noen opptrer uvettug. På vinteren er det normalt ikke rein på beite i sjøve Sør-dalsområdet. I Njuorajávriområdet lengre vest på svensk side beiter da norsk rein. Trafikken av skiløpere er begrenset i dette området og betyr lite for reindriften.

Motorferdsel i utmark.

Utenom reindriften tillatte motorferdsel skjer, slik ferdsel i Talmas beiteområde etter løype på Altevatnet og etter dispensasjon. Det meste av denne ferdsel skjer den tid det ikke beiter rein her, men fra slutten av april kan ferdsel medføre uro og ulemper for reindriften. Dette gjelder spesielt i området på sørsida av Altevatnet - Leinavatnet opp til Geavdnjávri der det har vært gitt mye dispensasjoner for kjøring i forbindelse med isfiske på våren. Denne kjøringen skjer i viktige kalvingsområder for samebyen.

For den norske reindriften som på vinteren holder til i Njuorajávri-området, er snøscooterkjøring et stort problem. Her har svenskene fri ferdsel og på fine vinterdager er det utvilsomt å ferdes her på grunn av larm og eksos. Det hører med til historien at det er mest nordmenn som leker seg her.

Gielas reinbeitedistrikt har tatt opp spørsmålet om begrensning av motorferdsel her med Kiruna uten å få positivt svar.

Polar Zoo arbeider for å få scooterløype opp Stordalen og inn til dette området. Ei slik løype vil medføre økte ulemper for den norske reindriften vest for Sør-dalen, og distriktet har gått sterkt mot løypeforslaget. Distriktet er fra tidligere sterkt belastet med tekniske inngrep.

Motorferdsel på bar mark fra allmennheten er i dag meget begrenset og medfører ikke problem for reindriften.

Jakt og fiske.

I tidligere tider betydde allmenhetens jakt lite for reindriften. Den jakt bygdefolk dreiv, skjedde stort sett den tid på året reinen var lengre øst på vinterbeite.

Når det gjelder Sør-dalsområdet dreiv bygdefolk en del vinterjakt og snarefangst her. Tett ved Lappjordhytta finnes rester etter jaktgamme som folk fra Sør-dalen hadde bygd og brukte i forbindelse med denne jakta. Gammen oppe på Staggunjuni blei også nyttet til formålet. Nede i Sør-dalen ved Staggunjuni står ei jaktbu som er ført opp av folk fra dalen.

De seinere år har høstjakt blitt mer vanlig og det har oppstått en slags konkurranse om områdene. Jakt med hunder og uro i områder der reinen beiter eller drives gjennom, medfører ulemper for reindriften. På norsk side gjelder det for områdene sør for Altevatnet - Leinavatnet.

På svensk side blei det åpnet for høstjakt fra 25. august for seks - sju år siden. Dette skapte store problem for samebyen ved at reinen i større grad blei presset over på norsk side der det ikke er jakt før 10. september.

Innenfor Sjørdalsområdet er det få fiskevatn og dermed lite fiske når en ser bort fra de store sjøene i utkanten av området.

Ved en del anledninger har det kommet påstander om at samer fra Talma og Saarevuoma samebyer har drevet rovfiske i Leinavatnet og Geavdnjávri. Men de som fremmer slike påstander, ser ut til å ha glømt hvem som gjennom århundrene har levd her inne og utnyttet fiskeressursene.

Når en ser på alle inngrepene i reindriftns bruksonråder, kan dette på en måte ses på som ei videreføring av koloniseringa av dalene på 1800-tallet.

Reindriftns inngrep.

Gjerder.

Sperregjerder påvirker trekk av andre dyr bl. a. elg sjøl om den i mange høver ser ut til å kunne krysse gjerdene. I hvor stor grad rovdynene blir hindret av gjerdene er vanskelig å si, men sporobservasjoner på vinterføre tyder på at de venner seg til gjerdene og til en viss grad utnytter dem til sin fordel. Jerven ser ut til å bruke gjerdene som en slags ledearm i sin jakt på rein.

Ryper og skogsfugl har også en tendens til å fly på gjerdene. På vinteren ser en ofte at både jerv og rev har vandret langs gjerdene med håp om et bytte. De har lært at her kan de lett finne seg ei rype.

Når det gjelder gjerdenes virkning på vegetasjonen, kan den ofte bli stor. Der reinen presser mot gjerdet kan all vegetasjon opp mot gjerdet bli nedbeitet og nedtrampet. Dette ser vi mange eksempel på i reindriftnsområdet.

Gjerdet som i dag stenger overgangen mellom øst- og vestsida av Sjørdalen, tjener sin hensikt for dagens reindriftn, men er uheldig for det øvrige dyrelivet, spesielt gjelder det trekk av elg.

Det er også uheldig for vegetasjonen, men slik forholdene er her i dag, blir det lite press av rein mot gjerdet og en slipper store tråkkaskader langs det.

I området finnes netting- og strengrester etter gamle gjerdet, noe er til og med kastet i fangstgraver. Også ved Staggunjunni finnes streng og rester etter tidligere gjerdet. Slike rester er skjemmende og bør fjernes.

Reindriftns hyttebygging.

Det er i første rekke på sommerplassen i Lairevaggi at Talma sameby har hytter.

Standard og plassering av hyttene varierer. Stort sett er hyttene bare i bruk i forbindelse med merking av rein på sommeren. Ut over dette har samebyen noen gjeterhytter på spesielle steder i bruksområdet.

19. Rovdyr.

I Sjørdalsområdet finnes jerv, gaupe og bjørn. Ulv kan bare forekomme som streifdyr år om annet. Kongeørn finnes også i området. Det vanskelig tilgjengelige dalføret gjør at rovdyrene finner skjul, hiplasser og ro her. Det er i første rekke jerv og gaupe som ved enkelte høver kan påføre reindriften tap og ulemper.

20. Fredning; fordel eller ulempe for reindriften?

Dette spørsmålet vil det være delte meninger om, men her bør en først se på dagens situasjon og tenke oss den framtidige utviklinga i området. I dag styres utviklinga av de generelle lover som gjelder for bruken av utmarksarealene. Sjølsagt beskytter dette lovverket områdene, men denne beskyttelsen ville ikke vært like sterk som et vern etter Naturvernlovens bestemmelser. Et vern etter Naturvernloven vil også på ulike måter kunne påvirke reindriften både positivt og negativt. Et vern som nasjonalpark vil for eks. sette bom for større tekniske inngrep og dermed være en fordel for reindriften. På den annen side vil et vern kunne legge begrensninger på reindriften bruk av barmarkskjøretøy og dermed kunne medføre ulemper for den.

Spørsmålet om mellomriksveg gjennom Sjørdalen har gjentatte ganger dukket opp. Et slikt prosjekt vil ikke kunne la seg gjennomføre ved vern av området. En veg vil kunne medføre både direkte og indirekte tap og ulemper for reindriften. Det kan hevdes at Sjørdalen er et skille mellom norsk og svensk reindrift og at vegen derfor betyr lite, men det er dagens situasjon og den kan endres og da vil situasjonen være en heilt annen og området være meget sentralt.

For dagens norske reindrift som nytter Njuorajávriområdet på svensk side, vil vegen legge en viktig del av beitelandet åpent for uro og ferdsel, og påføre næringa tap og ulemper.

Generelt vil en veg også påføre økt press på området, både på norsk og svensk side. Et press som i neste omgang vil berøre områdene som beite for rein.

Da Avzevuoddo er et meget attraktivt område, kan en ikke se bort fra turistmessig utnytting av en eventuell veg. Det vil neppe tjene reindriften.

Det kan hevdes at en veg vil lette adgangen til beiteområdene for reindriften, men slik forholdene er i dag, betyr dette lite.

Spørsmålet om jernbane ned Sjørdalen drøftes også. Her gjelder noe av de samme som for en veg, men ulempene med en bane som heller ikke er forenlig med vern, vi bli mindre enn ved veg på grunn av at mye av banen vil måtte gå i tunell.

Militær øvingsaktivitet, både motorisert og til fots er begrenset i det aktuelle området. Setermoen skytefelt berøres ikke av det aktuelle verneområdet. Et vern

Hyttebygging er generelt forbudt i parken utenfor områdene som er regulert til formålet, men reindrifta har rett til nødvendig husvære i forbindelse med utøvelse av reindrift. De har således rett til å føre opp gjeterhytter, men valg av sted for hytta må godkjennes av miljøvernmyndighetene. Det er derfor ikke sikkert de får tomt nøyaktig der de ønsker.

Når det gjelder reingjerder, både sperre- og arbeidsgjerder, må slike godkjennes av miljøvernmyndighetene, men det sier seg sjøl at det er vanskeligere å få tillatelse til gjerder i et vernet område enn utenfor. Det kan også settes strengere krav til utførelsen innenfor enn utenfor.

I og med at de store rovdyrene er fredet både i og utenfor et eventuelt verneområde, betyr det mindre, men det vil nepp bli tillatt med kvote- eller lisensjakt i parken. Det vil videre være vanskeligere å få spesiell fellingstillatelse på rovdyr som gjør skade, i enn utenfor et vernet område.

Sørdalsområdet inngår som en del av et større kjerneområde for bjørn. Da bjørn bare under spesielle forhold gjør skade i reindrifta og det er mye større bestand på svensk side, har et vern liten betydning.

På den annen side kan en ikke se bort fra at strengere fredning av rovdyr i et verneområde kan føre til utvandring til områder utenfor.

Vurderer vi fordelene ved et verneområde i fjellene øst og vest for Sjørdalen for både norsk og svensk reindrifta opp mot ulempene, kan dette variere litt etter øynene som ser, men det som er nevnt foran, peker mot at fordelene er betydelig større enn ulempene. Dette er spesielt tilfelle når en ser det i forhold til situasjonen på svensk side. Det kan her nevnes et reineiere som har sommerbeite i Dividalen nasjonalpark, totalt ser parken som en fordel.

9321 Moen 28.10. 2002

Hans Prestbakmo

Aktuell litteratur:

vil sikre området mot militære utbygginger og ut fra dette være en fordel for reindrifta.

Motorisert ferdsel i utmark, spesielt med snøscooter, er betydelig i bruksområdet både til Talma sameby og Gielas reinbeitedistrikt, men i det aktuelle verneområdet er denne ferdsla begrenset.

For Talma er snøscootertrafikken i Altevatnetområdet og spesielt den dispensasjonskjøring som skjer i området en stor ulempe for samebyen. For Gielas gjelder det som nevnt kjøring i vinterområdet Njuorajávri. Vern av Sørdalsområdet vil ha liten virkning på denne trafikken, men vil hindre ei slik utvikling her.

Jakttida for Dividalen nasjonalpark starter 1. oktober, tre veker seinere enn utenfor. For andre nasjonalparker gjelder andre bestemmelser. For flere av de nyere parkene er jakttiden i samsvar med villlovens bestemmelser og de samme som utenfor verneområdene. I noen områder er det totalforbud mot jakt, bl. a. i Havgavuopmi som utgjør en mindre del av Dividalen.

Hvordan det blir i en eventuell park i Sørdalem, er vanskelig å si, men for reindrifta er det en fordel med forbud mot jakt, spesielt i springtida på høsten.

Fiske i vatnene og elvene i våre nasjonalparker forvaltes i dag i stort sett på samme måte som i områdene utenfor, men det vil ikke kunne legges isfiskeløyper til vatn i verneområdene.

Som nevnt går turleier gjennom det aktuelle verneområdet og det er ei turisthytte, Lappjordhytta, her. Blir området vernet, vil det neppe bli gitt tillatelse til flere turisthytter eller merking av nye stier gjennom området. Det vil være en fordel for reindrifta.

Når det gjelder hyttebygging for øvrig, vil heller ikke det være aktuelt.

All vegetasjon vil være fredet og det vil ikke bli høve til hogst. Slik forholdene er i dag, vil dette bety lite for reindrifta.

Begrensninger for reindrifta.

Motorisert ferdsel på vinterføre, bruk av snøscooter, i forbindelse med utøvelse av lovlig reindrift tillates normalt i nasjonalparker. Den tid dette er aktuelt, er reindrifta, av hensyn til ro i beitelandet, interessert i å begrense slik ferdsel til et minimum. For denne ferdsla setter parken således få begrensninger.

Motorferdsel på bar mark kan forbyes. Dette er slått fast ved dom i Dividalen nasjonalpark, men i dag tillates slik ferdsel i forbindelse med arbeid med reinen etter avtale og i avgrensede områder der ferdsla betyr mindre for naturmiljøet.

Hvordan bestemmelsen for et verneområde i Sørdalen blir, er uklart, men en kan ikke se bort fra at redusert bruk av motorsykler i forbindelse med samling av rein til merking, kan medføre at arbeidet tar lengre tid og at samlinga blir mindre effektiv.

All bruk av helikopter, både i og utenfor verneområder, krever dispensasjon. Her får samebyene som nytter beitene i Dividalen nasjonalpark, årlig dispensasjon for flyging til og fra sommerbostedene i forbindelse med kalvmerking på sommeren.

En må regne med lignende ordninger her dersom det skulle bli aktuelt

Bart, Agnar: De svenske flyttlappers skogødeleggelse i Troms amt. Kristiania 1915.

Hansen, Lars Ivar: Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingøkonomi, Novus Forlag, Oslo 1990.

Helander, Kaisa R. (navnekonsulent i samisk og finsk): Muntlig og skriftlig informasjon

Helland, Amund: Norges land og folk, bind XIX, Troms Amt, Kristiania 1899.

Korpjiaakko, Kaisa: Samerna och jordeganderätten 1 og 2. Diedut nr. 3 og 4 1985, Sámi Instituhtta.

Koivuonen, Pentti, Lundholm, Kjell, Saarnisto, Matti og Vahtola, Jouko: Tornedalens historia I. Utgitt av Tornedalskommunernas historiekommitté 1991.

Lappevesnet i Troms: Diverse dagbøker fra lappeoppsynet.

Manker, Ernst: Lapparnas dødholmar och sommargravar, Norrbotten (Luleå) 1944.

Manker, Ernst: Fångstgropar ock stalotomter, Nordiska Museet: Akta Lapponica. XV, 1960.

Manker, Ernst: De svenska fjellaparna, Svenska Turistforenings forlag, Stockholm 1947).

Niia, Nils Anders (tidligere reineier): Muntlig informasjon

Olsaker, Karl-Magnor og Geir Bjernes: Rett til - Og bruk av utmarksområdene i Bardu med særlig vekt på de samiske rettigheter. Hovedoppgave NLH 1978. Ottar nr.17 (1958 nr. 2), nr. 69 (1971 nr. 3) og nr. 4 - 1999: Populært småskrift fra Tromsø Museum, Universitetet.

Prestbakmo, Hans: Natur, tanker og mennesker i grenseland. Eget forlag 2002.

Qvigstad, J.: De lappiske stedsnavn i Troms fylke, H. Aschehoug & Co (W.Nygaard), Oslo 1935.

Qvigstad, J. og Wiklund, K.B.: Dokumenter angående flyttlappene m.m. I og II, Reinbeitekommissjonen av 1909.

Reinbeitekommissjonen af 1913: Handlingar, Stockholm 1917.

Reinbeitekommissjonen av 1964: Innstilling avgitt av den norsk-svenske reinbeitekommissjon av 1964, Oslo 1967.

Reinbeitekommissjonen av 1997: Innstilling av 2001.

Ruong, Isak: Fjellaparna i Jukkasjärvi socken, 1937.

Samisk Institutt: Lappekodicillen av 1751 - Var det samernas Magna Charta? Diedut nr. 1/1989, Samisk Institutt.

Schnitler, Peter: Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742 - 1745, Norsk Historisk Kjeldeskriftsinstitutt.

Storli, Inger: «Stallo»-boplassene. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø 1991.

Svonni, Lars Daniel: Talma sameby. Utgitt av Talma sameby 1999.

Vorren, Karl-Dag med flere: Norske Nasjonalparker, Øvre Dividalen, Luther Forlag, Oslo 1974.

Wiklund, K.B.: De lapska och finska ortnamnen vid Kiruna och Torneträsk, A. B. Akademiska Bokhandeln, 1910.